

Araştırma Makalesi/ Research Article

**Târîh-i Cihân-Ârâ'da Irak, Suriye ve Kirman
Selçuklularına Dair Bilgiler**

Ömer Çiftçi*

(ORCID: 0000-0002-8057-4615)

Makale Gönderim Tarihi
18.09.2024

Makale Kabul Tarihi
28.11.2024

Atf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Çiftçi, Ö., "Târîh-i Cihân-Ârâ'da Irak, Suriye ve Kirman Selçuklularına Dair Bilgiler", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10/1 (Mart 2025): 350-385.

APA: Çiftçi, Ö. (2025). Târîh-i Cihân-Ârâ'da Irak, Suriye ve Kirman Selçuklularına Dair Bilgiler. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10 (1), 350-385.

Öz

Tarih ilmine dair gerçeklerin ortaya çıkarılmasında tercüme faaliyetlerinin ehemmiyeti yadsınamaz bir gerçektir. Yaşadığı döneme damga vurmuş bir devlet, topluluk ya da kişi hakkında kaleme alınacak yazıların güvenilirliği o döneme ait kaynaklara ulaşip bunları tahlil etmekten geçmektedir. Siyasi olayların yanı sıra devletlerin ekonomik, kültürel, idari, mimari, ticari vb. yönlerinin tam anlamıyla ve doğru bir şekilde ortaya çıkarılması da yine kaynak eserlerin incelenebilmesiyle mümkündür. Tarihe damga vurmuş bir olay ya da olguyu araştırırken sadece çağdaş müelliflerin eserlerinde zikredilen kayıtlarla bir yargıya varmak, bilgilerin tekrarı ve taklidinden öteye gitmeyecektir. Modern tarihçiler tarafından birçok eser tercüme edilerek ilim alemine kazandırılmıştır. Bu minval üzere çalışmada konu edinilen *Târîh-i Cihân-ârâ* adlı eser, Ahmed b. Muhammed-i Gaffârî-i Kazvînî (ö. 975/1567) tarafından Farsça olarak kaleme alınmış muhtasar umumi tarih kitabıdır. Eserin dördüncü bâbının altıncı faslı Selçuklulara ayrılmış ve Selçuklular tarihi dört bölüm halinde anlatılmıştır. Bu

* Bağımsız Araştırmacı, Türkiye, omerciftci99@icloud.com.
Independent Researcher, Türkiye.

çalışmada eserin birinci bölümünde zikrolunan Irak Selçukluları, üçüncü bölümündeki Şam (Suriye) Selçukluları ve dördüncü bölümde zikredilen Kirman Selçukluları bahsinin tercümesi ele alınmış, bununla birlikte Irak Selçukluları, Şam (Suriye) Selçukluları ve Kirman Selçukluları dair bilgiler diğer ana kaynaklarla mukayese edilerek notlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadı Ahmed Gaffârî, Târîh-i Cihân-ârâ, Irak Selçukluları, Suriye Selçukluları, Kirman Selçukluları, Selçuklu Tarihinin Kaynakları.

Information on the Seljuks of Iraq, Syria and Kirman in *Tarikh Jehan Ara*

Abstract

The importance of translation activities in revealing the facts about the science of history is an undeniable fact. The reliability of the articles to be written about a state, community or person who left their mark on the period in which they lived depends on accessing and analyzing the sources of that period. In addition to political events, it is also possible to fully and accurately reveal the economic, cultural, administrative, architectural, commercial, etc. aspects of the states by examining the source works. While researching an event or phenomenon that has become a historical figure, making a judgment based only on the works of contemporary authors will not go beyond the repetition and imitation of information. Many works have been translated by modern historians and brought to the world of science. In this respect, the work called *Tarikh Jehan Ara*, which we have included in our study, is a concise public history book written in Persian by Ahmad b. Muhammad-i Ghaffârî-i Qazvîni (d. 975/1567). The sixth chapter of the fourth chapter of the work is devoted to the Seljuks and the history of the Seljuks is told in four parts. In this study, the translation of the mention of the Seljuks of Iraq described in the first part of the work, the Seljuks of Damascus (Syria) in the third part and the Seljuks of Kirman mentioned in the fourth part of the work is discussed, and the information about the Seljuks of Iraq, the Seljuks of Damascus (Syria) and the Seljuks of Kerman is compared with other main sources and graded.

Keywords: Qadi Ahmad Ghaffârî, *Tarikh Jehan Ara*, Seljuks of Iraq, Seljuks of Syria, Seljuks of Kerman, Sources of Seljuk History.

Eser ve Müellif Hakkında

Kadı Ahmed b. Muhammed Gaffârî Kazvîni (ö. 975/1567), Safevî (1501-1736) şahı I. Şah Tahmasb (ö. 984/1576) döneminde yaşamış İranlı edip ve tarihçidir. Araştırmacı Sâdık Seccâdî'ye göre Gaffârî 900 (1494-1495) yılında Kazvin'de doğmuştur. Ancak İngiliz şarkiyatçısı

Charles A. Storey, müellifin 920 (1514/1515) yıllarını anlatırken, “*Tanrı kullarının en kemteri olan bu hakirin doğumu, aynı senenin Zilhicce ayında (Şubat 1514) Kavs burcunda Rey yakınlarındaki Tahran’da gerçekleşti*”¹ şeklinde zikrettiği bölümü referans alarak doğum tarihinin 920 (1514/1515) olduğunu dile getirmektedir. Mensup olduğu aile yüzyıllar boyunca aydın bir soydan gelmektedir. Ünlü Şâfiî fakihi ve el-Hâvi’s-sagîr müellifi Abdülgaffâr b. Abdülkerîm el-Kazvînî (ö. 665/1266), onun atalarındandır. Müellif, Gaffârî ismini Abdülgaffâr’dan almıştır. Bazı âlimler Gaffârî ailesinin soyunun sahâbe Ebû Zer el-Gıfârî’den (ö. 32/653) geldiği söyleyerek onun ismini Gıfârî olarak da zikretmişlerdir. Babası Rey kadısı olarak tanınmış Kadı Muhammed’dir. Babası kadılık görevi dışında Visâlî mahlasında şiirler de yazmıştır. Çocukluğu ve eğitimi hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan Gaffârî’nin eserleri ve üstlendiği görevlerden çok iyi bir tahsil gördüğü anlaşılmaktadır. Gaffârî de babası gibi kadılık yapmış ve yine onun gibi Safevî hükümdar ve şehzadeleriyle yakın ilişkiler içinde olmuştur. Hac görevini yaptıktan sonra Deybül’e (Hindistan) giderek burada ikamet etmeye başlamıştır. Gaffârî, sadece İran ve Hint coğrafyasında tanınmış bir yazar değildir. *Nigâristân* adlı eserinin Osmanlı Türkçesine çevrilmesinden anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti’nde (1300-1922) de tanınmış bir yazardır. Gaffârî, 975 (1567/1568) yılında Deybül’de vefat etmiştir. Gaffârî’nin ölüm tarihi bazı kaynaklarda 905 (1499/1500) veya 965 (1557/1558) şeklinde geçse de bu doğru değildir. Zira iki eser kaleme alan müellif, bunlardan birini 959’da (1551/1552), diğerini ise 972 (1564/1565) yılında tamamlamıştır.²

Kadı Ahmed Gaffârî, iki eser kaleme almıştır. Bunların ilki *Nigâristân (Târîh-i Nigâristân)* adlı eserdir. Müellif tarafından 959 (1551/1552) yılında tamamlanıp Safevî şahı I. Şah Tahmasb’a ithaf edilmiştir. Döneminde meydana gelmiş 330 tarihi hikâyeyi ve olayı ihtiva eden eser, *Nüzhet-i Cihân ve Nâdire-i Zamân (Nigâristân Tercümesi)* adıyla Altparmak Mehmed Efendi tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. *Nigâristân*, 1829 ve 1859’da Bombay’da basılmış, ayrıca Murtazâ Müderris-i Gîlânî tarafından *Târîh-i Nigâristân* adıyla neşredilmiştir.³

¹ Kadı Ahmed Gaffârî, *Târîh-i Cihân-ârâ*, nşr. Hasan-ı Nerâkî, Tahran 1342 hş., s. 277.

² Sâdik Seccâdî, “Gaffârî”, *DîA*, C. XIII, İstanbul 1996, s. 280.

³ Cl. Huart, “Gaffârî”, *İA*, C. IV, İstanbul 1979, s. 706; Seccâdî, “Gaffârî”, s. 280.

Kadı Ahmed Gaffârî tarafından yazılan ikinci eser, *Târîh-i Cihan-ârâ*'dır. Bu eser, özellikle farklı bölgelere hükmeden ve az bilinen hanedanların tarihi hakkında değerli bilgiler içermesi ve hanedanlar arasındaki akrabalık ilişkilerine dikkat çekmesi nedeniyle son derece değerlidir. Eser dibaçenin (ön sözün) ardından unvan adlanan bir fasıldan ve nüsha diye isimlendirilen üç kısımdan müteşekkildir. Birinci kısım; Peygamberler ve On İki İmam hakkında bilgi vermektedir. İkinci kısımda; İslâmiyet'ten önceki hükümdarlar hakkında bilgiler ortaya konulduktan sonra İslâmiyet döneminin hanedanları hakkında malumatlar vermektedir. İslâmiyet öncesi hanedanlar üzerinde bilgi verilirken eski ve efsanevi Türk hakanları (Türk Han, Alınca Han, Tatar Han, Ordu Han, Baydu Han, Sevinç Han, Kara Han, Oğuz Han, Gün Han, Ay Han, Yulduz Han, Mengli Han, İl Han, Boğa Han vd.) da anılmıştır. İslâmiyet döneminde bilgi verilen Türk hanedanları olarak Tolunoğulları (868-905), İhşîdîler (935-969), Gazneliler (963-1186), Selçuklular (1040-1308), Hârizmşahlar (1097-1231), Karahanlılar (840-1212), Dulkadiroğulları (1337-1522), Karamanoğulları (1256-1474), Altın Orda Hanlığı (1241-1502), Çağatay Hanlığı (1227-1370), Timurlular (1370-1507), Şeybânîler (1500-1599), Osmanlılar, Karakoyunlu (1351-1469) ve Akkoyunlular (1340-1514) sayılabilir.⁴ Gaffârî, *Târîh-i Cihân-ârâ* adlı eserini kaleme alırken, Mîr Yahyâ Kazvînî'nin (ö. 962/1555), *Lübbü't-Tevârih*, Ebû Bekr-i Tihârî'nin (ö. 882/1477), *Kitâb-ı Diyârbekriyye*, İbn Bezzâz'ın (ö. 759/1358), *Safvetü's-Safâ*, adlı eserinden yararlandığı anlaşılmaktadır. *Târîh-i Cihân-ârâ*'nın bilinen en eski nüshası İstanbul'daki Bayezid Kütüphanesi'nde 2397 arşiv numarasıyla kayıtlı olup, 990 (1582) tarihlidir. Pîşdâdîler, Keyânîler (MÖ 900-775) ve Sâsânîler (226-651) ilgili bölümler İngilizce çevirileriyle birlikte *Epitome of the Ancient History of Persia* adıyla W. Ouseley tarafından Londra'da (1799), Altın Orda Devleti (1241-1502) ile ilgili bölüm ise Rusça tercümesiyle birlikte *Sbornik Materialov* adı altında Leningrad'da (1941) neşredilmiştir. Eserin Osmanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevîlere ait bölümü, Buket Gündüz tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Eserin tamamı Hasan-ı Nerâkî tarafından Tahran'da yayımlanmıştır (1342 hş.).

⁴ Buket Gündüz, *Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ İsimli Eserinde Türk Hanedanları (Osmanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler)*, (Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu 2019, s. 22-23.

Târîh-i Cihân-ârâ'nın dördüncü bâbının altıncı faslı Selçuklulara ayrılmış ve Selçuklular tarihi dört bölüm halinde anlatılmıştır. Birinci bölümde Selçukluların ortaya çıkışından başlayıp günümüzde Büyük Selçuklular ve Irak Selçukluları olarak isimlendirilen dönem, ikinci bölümde Rûm (Anadolu) Selçukluları, üçüncü bölümde müellifin Şam Selçukluları olarak isimlendirdiği Suriye Selçukluları, dördüncü bölümde ise Kirman Selçukluları hakkında bilgi verilmektedir. Bu çalışmada *Târîh-i Cihân-ârâ* adlı eserin Irak Selçukluları, Şam Selçukluları ve Kirman Selçukluları ile ilgili bölümünün Türkçe tercümesi yapılarak notlandırılmıştır.

Makalede Arapça ve Farsça pek çok müellifle eserlerine yer verilmiş ve isimlerde meydana gelecek farklılıkları engellemek adına *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde yer alan imla kurallarının kullanılması uygun görülmüştür. Eserin çevirisinde orijinal metne sadık kalmak şartıyla anlaşılır bir Türkçe düşüncesiyle gerekli yerlere parantez () içinde eklemeler yapılmıştır.

(TERCÜME)

Irak Selçukluları

Sultan Mahmûd

Muğiseddîn lakaplı, Sultan Mahmûd b. Muhammed b. Melikşah'ın,⁵ Melike Hâtun ve Emirseti Hâtun adında iki kızı vardı ve amcası Sencer'in

⁵ Sultan Muhammed Tapar'ın oğullarından biri olan Sultan Mahmûd, babasının vasiyeti üzerine Büyük Selçuklu Devleti'nin başına 15 veya 23 Zilhicce 511'de (9 veya 17 Nisan 1118) geçmiştir. Hâcib-i Büzürg Ali Bâr ve kâtibi Ebû'l-Kâsım Dergezî'nî gibi bazı devlet erkânı ve kumandanlar, Mahmûd'un küçük yaşından yararlanmak suretiyle devlet içerisinde nüfuzlarını genişletmek istemişlerdir. Mahmûd'u, amcası Sencer'e karşı kıskırtmaya çalışmalarının yanı sıra Zübdetü'n-Nusra adlı eserde zikrolunan bir çok yolsuzluğa da baş vurmuşlardır. Sencer, devlet ileri gelenleri bu yaptıklarından haberdar olur olmaz devletin bekası için sultanlığını ilan ederek yeğenin üzerine yürümüştür. Sultan Mahmûd, amcası Sencer'e çeşitli hediyeler ve 20.000 dinar vergi ödemeyi önerse de amcasının gelişine engel olamamıştır. Sâve civarında yapılan meydan savaşında Mahmûd amcası Sencer'e yenilerek (2 Cemâziyelâhir 513/10 Eylül 1119) İsfahan'a çekilmek zorunda kalmıştır. Bu galibiyetten sonra Abbâsî Halifesi Müstersîd-Billâh Bağdat'ta Sencer adına hutbe okutarak onun sultanlığını tasdiklemiştir. Sultan Sencer yeğeni Mahmûd'u annesi Seferiye Hâtun'un ısrarı ile affetmiştir. Mahmûd'u Irak Selçuklu sultanı ve kendisine veliaht olarak da tayin etmiştir. bk. Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra* ve *Nuhbetü'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, trk. trc. Kivâmüddin Burslan, İstanbul

damadıydı.⁶ 497 yılı Şevval ayının 21'inde (17 Temmuz 1104) doğmuş⁷ ve 525 yılı Şevval ayının 11'i perşembe günü (6 Eylül 525) vefat etmiştir.⁸ Dilbilgisi, şiir ve tarihle ilgileniyordu, zarafet sahibi bir insandı. Avlanmayı severdi ve mücevherli tasmaları ve ince altınla dokunmuş üstleri olan

1943, s. 116-124; İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târîhi Dimaşk*, nşr. Henry F. Amedroz, Beyrut 1908, s. 202; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, XIV/X, nşr. C. J. Tornberg, Leiden 1863, s. 385-389; a.mlf., *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsil*, nşr. Abdülkâdir Ahmed Tuleymât, Bağdad-Kahire 1963, s. 20; Hamdullah el-Müstevfî el-Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, nşr. Abdülhüseyn Nevai, Tahran 1387 hş., s. 448; Azîmî, *Târîhu'l-Azîmî*, nşr. ve trk. trc. Ali Sevim, Ankara 2006, metin, s. 35; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, II/I, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977, s. 43-45; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, II/I, nşr. Hasan İsmâil Merve ve Mahmûd el-Arnaût, Beyrut 1999, s. 16; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, XVIII/XVII, nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ ve Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1995, s. 173; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fi Târîhi'l-Ayân*, XXIII/XX, nşr. Muhammad Anas Al-Khan vd., Beyrut 2013, s. 117. Krş. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2009, s. 247-248; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013, s. 71; M. Th. Houtsma, "Mahmûd", *İA*, C. VII, İstanbul 1979, s. 170-171; M. A. Köymen, "Sencer", *İA*, C. X, İstanbul 1979, s. 486-493; Abdülkerim Özeydin, "Mahmûd b. Muhammed Tapar", *DİA*, C. XXVII, Ankara 2003, s. 371.

⁶ Sultan Sencer, yeğeninin gönlünü almak adına kızlarından Mâhmelek Hâtun ile evlendirmiştir. Ancak Mâhmelek Hâtun'un ani bir şekilde ölmesi üzerine bu kez de diğer kızı Gevher Neseb Hâtun ile evlendirmiştir. bk. Zahirüddîn-i Nisâbüri, *Selcûknâme*, nşr. A. H. Morton, Chippenham 2004, s. 70; Muhammed b. Ali Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti)*, C. I-II, trk. trc. Ahmed Ateş, Ankara 2020, s. 198; Özeydin, "Mahmûd", s. 371.

⁷ Sultan Mahmûd'un doğum tarihi, kaynaklarda 498 (1104/1105) yılı olarak da gösterilmektedir. bk. Özeydin, "Mahmûd", s. 371.

⁸ Nisâbüri, *Selcûknâme*, s. 71; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 471; Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmî'u't-Tevârîh: Selçuklular Tarihi*, II/5, nşr. Ahmed Ateş, Ankara 1999, s. 108; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 196; Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, s. 454; Fasîh-i Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî*, II/II, nşr. Seyyid Mahmûd Horasânî, Meşhed 1341 hş., s. 231; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, II, s. 55; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, II/II, nşr. Mahmûd Deyyûb, Beyrut 1997, s. 67; Ebû'l-Ferec (İbnü'l-İbrî), *Ebû'l-Ferec Tarihi*, II/II, Ö. R. Doğrul, TTK Yayınları, Ankara 1945, s. 364; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIV/XII, Beyrut 1991, s. 203; İbnü'l-Verdî, *Tetimmetü'l-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, II/II, nşr. Ahmed Rif'at el-Bedrâvî, Beyrut 1970, s. 58; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fi Târîhi'l-Hulefâ*, nşr. Kâsım es-Sâmerrâî, Kahire 1999, s. 217. İbn Hallikân, İbnü'l-Ezrak el-Fârikî'nin Târîhu Meyyâfârikîn adlı eserinden nakille, Sultan Mahmûd'un 15 Şevval 524 (21 Eylül 1130) yılında İsfahan'da vefat ettiğini ve oraya defnedildiğini belirtmektedir. Ancak kendisi, Sultan Mahmûd'un ölüm tarihini 15 Şevval 525 (10 Eylül 1131) olarak vermektedir. bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Ayân*, VIII/V, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1977, s. 183. Krş. Houtsma, "Mahmûd", s. 170-171; Özeydin, "Mahmûd", s. 371.

dört yüz tazi köpeğine sahipti.⁹ Sûreti ve sîreti güzel, kırmızı beyaz çehreli, geniş omuzlu ve kolları güçlüydü. Saltanat yeri çoğunlukla İsfahan'dı ve devlet işleriyle bizzat ilgilenirdi.¹⁰

(I.) Tuğrul Rukneddîn Abûtâlib¹¹

Tuğrul Rukneddîn Abûtâlib b. Sultan Muhammed, çoğu zaman kardeşi Mahmûd ile mücadele içindeydi. Mahmûd'dan sonra diğer kardeşi Mesûd ile de bu anlaşmazlıklar devam etti.¹² 503 (1109/1110) yılında doğdu¹³ ve çarşamba 3 Muharrem 529 (24 Ekim 1134) senesinde

⁹ "Zağnos kuşu, av köpeği, şahin ve güvercine çok düşküncü; hepsine altın tasmlar takardı" (Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 197).

¹⁰ Sultan Mahmûd'un hükümdarlık süresini İbnü'l-Esîr ve Ebü'l-Fidâ, on iki yıl, dokuz ay ve yirmi gün olarak belirtmektedirler (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 471; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, s. 67). Buna mukabil Sadruddîn el-Hüseynî ve Ahmed b. Mahmûd, on üç yıl, sekiz ay ve sekiz gün olarak kaydetmektedirler (Sadruddîn el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*. nşr. Muhammed İkbâl, Lahor 1933, s. 99; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, II, s. 55).

¹¹ Sultan Mahmûd'dan sonra Irak Selçuklu tahtına oğlu Davud geçmiş olsa da müellif burada onu zikretmemektedir. Müellifin Davud'un hükümdarlığından bahsetmemiş olmasının sebebi, birtakım kaynakların Sultan Mahmûd'un oğullarından herhangi birinin tahta geçmemiş olması yönündeki ifadelerinden dolayı olması muhtemeldir. Mesela Sadruddîn el-Hüseynî bu konuda, Sultan Mahmûd'un üç oğlu olduğunu, bunların hiçbirinin hükümdar olmadığını, sadece Melik olarak kaldıklarını zikretmektedir (Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's*, s. 99; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 201). Ancak atabeg Aksungur el-Ahmedî tarafından tahta çıkarılan Davud'un bir süre Irak Selçukluları'nı yönettiğini ve adına hutbe okunduğu bilinmektedir (Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 147-151; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 471; Azîmî, *Târîhu'l-Azîmî*, metin, s. 46; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVII, s. 264; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, s. 67; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 204; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, II/1, nşr ve trk. trc. Ali Öngül, İstanbul 2017, s. 165-166). Krş. M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: İkinci İmparatorluk Devri*, C. II, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 174-181; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 76; Faruk Sümer, "İrak Selçukluları", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, s. 387.

¹² Irak Selçuklu sultanı Tuğrul döneminde meydana gelen iç karışıklık hakkında geniş bilgi için bk. Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 201-213; Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's*, s. 99-105; Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, s. 454-455; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, II, s. 55-60; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ*, s. 217-218; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 166-169; M. A. Köymen, "Tuğrul I", *İA*, C. XII/2, İstanbul 1988, s. 15-19; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 76-77; Sümer, "İrak Selçukluları", s. 387; a.mlf., "Tuğrul I", *DİA*, C. XLI, İstanbul 2012, s. 341-342.

¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, s. 6; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 169.

vefat etti.¹⁴ Kırmızı yüzlü, geniş alınlı, uzun sakallı ve uzun boyluydu. Şair Emadi onun vafında şöyle demiş:

Şiir

Hikmetle yapılan sanata yol açar

Bahane kalmadı, Şah-ı Cihan Tuğrul'dur

Mesûd Gıyâseddin Ebû'l-Feth

Mesud Gıyâseddin Ebû'l-Feth b. Sultan Muhammed, kardeşi Tuğrul'un ardından tahta oturdu.¹⁵ Hafif esmer, son derece adaletli, affedici, dost canlısı ve iyi huyluydu. Onun saltanatı sırasında halk huzur içindeydi.¹⁶ 502 yılında Zilkade (Haziran/Temmuz 1109) ayı yay burcunda doğdu¹⁷ ve 547 yılının çarşamba günü Cemâziyelahir (Eylül/Ekim 1152) ayında Hemedan'da vefat etti¹⁸ (Güzel bir genç olan Hasbey, ondan aldığı terbiyeyle Cümletelmülk olmuştur).

¹⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XI, s. 11; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 201; Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, s. 454-455; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 209. Bündârî, Sadruddîn el-Hüseynî ve Ahmed b. Mahmûd, Irak Selçuklu sultanı Tuğrul'un kulu yüzünden 528 yılının Muharrem ayının ilk günleri (Kasım 1133) öldüğünü belirtmektedirler (Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 159-160; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's*, s. 105; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, II, s. 60). İbn Hallikân ise Sultanın 527 yılında öldüğünü ifade etmektedirler (İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Ayân*, V, s. 183). Krs. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, II, s. 247; Sümer, "Irak Selçukluları", s. 387; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 77.

¹⁵ Irak Selçuklu Devleti'nin en parlak dönemlerinden birisi Sultan Mesûd'un hükümdarlığı zamanında yaşanmıştır. Sultan Mesûd dönemi hakkında geniş bilgi için bk. Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 160-163; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 215-238; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's*, s. 106-126; Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, s. 455-458; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Ayân*, V, s. 200-202; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, II, s. 60-76; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 169-190; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilât ve Kültür)*, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 248-261; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 78-80; Faruk Sümer, "Mesûd b. Muhammed Tapar", *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, s. 349-351.

¹⁶ İbnü'l-Esir, Irak Selçuklu sultanı Mesûd döneminden övgüyle bahsettiği gibi, kendisinin ölümüyle birlikte aslında Irak Selçuklu Devleti'nin yıkıldığını da söylemektedir. Bu konuyla ilgili iki satırlık şu şiiri zikretmektedir: "Kays'ın ölümü sıradan birinin ölümü gibi olmadı. O bir kavmin temelliydi, onun ölümüyle bir kavimde yok oldu" (İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XI, s. 105).

¹⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XI, s. 105; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, s. 93.

¹⁸ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's*, s. 121; Ebû'l-Ferec, *Ebû'l-Ferec Tarihi*, II, s. 392; Reşidüddin Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevârih*, II/5, s. 134; Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, s. 457-458;

(III.) Melikşah

Melikşah b. Mahmûd b. Muhammed, amcasının ardından dört ay boyunca padişah oldu.¹⁹ Emîr Hasbey'in buyurmasıyla korkup Hûzistan'a kaçtı.²⁰ Daha sonra Emîr Hasbey Melikşah'ın kardeşi Muhammed'i saltanata çıkardı.²¹ Melikşah İsfahan'a varınca vezir Müktefî Abbâsî'nin desturuyla bir keniz²² onu zehirledi²³ ve 11 Rebiülevvel 555 (21 Mart

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, s. 105; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, s. 93; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, II, s. 75; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 190. Bündârî ve Râvendî, Sultan Mesûd'un ölüm tarihini 546 (1151/1152) olarak zikretmektedirler (Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 206; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 236). Sadruddîn el-Hüseynî ve İbn Hallikân, Sultan Mesûd'un Hâdim Cemâleddin İkbâl'in inşa ettirdiği medresede defnedildiğini nakletmektedirler (Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's*, s. 122; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Ayân*, V, s. 202). Krş. Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 260-261; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 80; Sümer, "Mesûd", s. 351.

¹⁹ Sadruddîn el-Hüseynî ve Ahmed b. Mahmûd, Melikşah'ı tahta çıkışından bahsetmeyerek, Sultan Mesûd'dan sonra tahta Muhammed b. Mahmûd'un geçtiğini zikretmektedirler. bk. Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's*, s. 126; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, II, 82-83.

²⁰ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 245; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 208.

²¹ Sultan Mesûd'un veliht bırakabileceği bir oğlu olmadığı için, ölmeden önce kardeşi Mahmûd'un oğlu Melikşah'ı veliht olarak tayin etmişti. Birçok kişi tarafından Melikşah hükümdar olarak kabul edilmek istenmese de Emir Hasbey'in güçlü siyaseti neticesinde Melikşah 547 (1152) yılında hükümdar olarak ilan edilmiştir. Her ne kadar tahta Melikşah olsa da onun basiretsizliğinden faydalanan Hasbey, arka planda devleti yönetmekteydi. Hasbey, Melikşah'ın zayıf yönetimine daha fazla dayanamayarak onu bir darbe ile yerinden ederek hapsedmiştir. Hasbey ardından Melikşah'ın kardeşi Muhammed'i saltanat merkezine davet ederek tahta çıkmasını istemiştir. bk. Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 191; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 262-263.

²² Keniz = Hizmetçi

²³ "Melikşah İsfahan'daki taraftarları çoğalınca Bağdat'a haber gönderip amcası Süleyman Şah adına okunmakta olan hutbenin kesilerek kendi adına okunmasını ve Irak'taki idari düzenlemenin eski haline iade edilmesini istedi. Aksi halde üzerlerine yürüyeceğini bildirdi. Bunun üzerine vezir Avnuddin Hubeyre yakın adamlarından biri olan Gevherâyin'e mensup Ağlebek adlı bir hadımını görevlendirdi. Ağlebek Acem diyarına gidip Hemedan kadısından bin dinara bir cariye satın aldı ve onu Melikşah'a sattı. Ağlebek onu Sultan'ı zehirlemekle görevlendirmiş ve ona büyük vaatlerde bulunmuştu. Cariye Ağlebek'in dediklerini yaptı ve Sultan'ı kızarmış etle zehirledi. Sultan sabahleyin zehirlenerek öldü" (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, s. 173-174). Ayrıca bk. Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 262-263; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, s. 111.

1160) yılında vefat etti.²⁴ Yay burcuydu, yüzü hafif sarı ve sivilceli, uzun ve yuvarlak sakallıydı.

Sultan (II.) Muhammed

Sultan Muhammed b. Mahmud, Hasbey'in yardımıyla tahta oturdu.²⁵ Ancak Hasbey'i de öldürüp müstakil oldu.²⁶ Bağdat'a da hükmetmek istedi ancak Müktefî Abbâsî onun karşısına çıktı. Sultan Muhammed Bağdat'ı kuşattı, fakat hedefine ulaşmadan geri döndü.²⁷ En

²⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, s. 173-174; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 262-263; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, s. 111.

²⁵ "Daha sonra Has Beg b. Belengeri, Mesûd'dan sonra Sultan olarak adına hutbe okunan Melikşah'ı tevkiif etti ve 548 (1153-1154) yılında, Hûzistan'da bulunan kardeşi Muhammed'e haber gönderip davet etti. Onun gelmesi üzerine Has Beg safer ayı başlarında (28 Nisan-7 Mayıs 1153) onu saltanat tahtına oturttu" (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, s. 106-107). Ayrıca bk. Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 208-209; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 245; Kazvînî, *Târîh-i Güzide*, s. 458. Krş. Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 263; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 80; M. Th. Houtsma, "Muhammed b. Mahmûd", *İA*, C. VIII, İstanbul 1979, s. 480-481.

²⁶ Hasbey'in öldürülmesi sebebi kendisine yakın olan Emir Müşeyyidüddin b. Şahmelik ve Kemal Ebû Şücâ ez-Zencanî'nin ihanetidir. Bu her iki emîr de Sultan Muhammed'i kışkırtarak merkez şehir Hameden'a gidince onun öldürülmesi gerektiğini söylediler. Nitekim Sultan Muhammed tahta çıktıktan kısa bir süre sonra Hasbey'i öldürmüştür. Hasbey'in ölümü kaynaklarda trajik bir son şeklinde zikredilmektedir. Nakil şöyledir: "Hasbey'in cesedi yerde atılı olarak kaldı. O öldürüldüğünde üzerine bir şey örtülmedi, kefen arandı bulunamadı. Sonunda cesedine köpekler yedi" (Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 209-210; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, s. 106-107; Reşîdüddin Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevârih*, II/5, s. 137; Kazvînî, *Târîh-i Güzide*, s. 458; Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, nrş. Abbas Pervîz, VII/IV, Tahran 1338 hş., s. 119; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, II, s. 85; Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 192). Krş. Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 263-264; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 80; Houtsma, "Muhammed b. Mahmûd", s. 480-481; Faruk Sümer, "Has Bey", *DİA*, C. XVI, İstanbul 1997, s. 271-272.

²⁷ Sultan Muhammed ve Abbâsî Halifeliği arasındaki ilişkiler hakkında geniş bilgi için bk. Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 213-217; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's*, s. 129-132; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, s. 128-130; Reşîdüddin Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevârih*, II/5, s. 138-139; Ebû'l-Ferec, *Ebû'l-Ferec Tarihi*, II, s. 394; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, II, s. 84-90; Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 192-195; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 265-267; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 80; Houtsma, "Muhammed b. Mahmûd", s. 480-481; Faruk Sümer, "Muhammed b. Mahmûd", *DİA*, C. XXX, Ankara 2020, s. 549-550.

nihayetinde 554 senesinin Zilhicce (Aralık/Ocak 1159/1160) ayında²⁸ Hemedan'da vefat etti.²⁹ Yengeç burcu, kırmızı beyaz suratlı, güler yüzlü, uzun sakallı, orta boylu, hafif kilolu ve çevik biniciydi.

Süleyman Şah

Süleyman Şah b. Muhammed b. Melikşah el-Müknî bab-ül-Hâres'in sallantılı bir hükümeti vardı. Birkaç kere (devletin) hâkimleri onu saltanata istediler ancak hiçbir neden yokken devletin merkezinden kaçtı. Yeğenin ölümü (sırasında) Musul'daydı. Muhammed'in ölümünden sonra (emîrlar) iki atlıyı onu getirmek için göndererek (Süleyman Şah'ı) Hemedan'a getirdiler. Ancak 555 yılı Ramazan ayının sonunda (3 Ekim 1160) (devlet işlerinde kabiliyetsiz olduğu için) yakalanıp Hemedan kalesinde zindana atılmıştır.³⁰ 12 Rebiülevvel 556 (22 Mart 1160) yılında vefat etmiştir.³¹ 511 yılının Recep ayında (Ekim/Kasım 1117) koç burcuna doğmuş,³² esmer orta sakallı, kısa boylu ve geniştir omuzlu idi.

Arslanşah

²⁸ İbnü'l-Esîr, Sultan Muhammed'in doğum tarihini 522 (1128) yılı olarak kaydetmektedir. bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, s. 166. Ayrıca bk. Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc. s. 195. Krş. Sümer, "Muhammed b. Mahmûd", s. 549-550.

²⁹ Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 257; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, s. 166; Reşidüddin Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevârih*, II/5, s. 152; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 259; Kazvînî, *Târih-i Güzide*, s. 460; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, s. 107. Sadruddîn el-Hüseynî ve Ahmed b. Mahmûd, Sultan Muhammed'in ölüm tarihini ay ve gün belirtmeksizin 553 (1158/1159) yılı olarak zikretmektedirler (Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's*, s. 143; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, II, s. 99).

³⁰ Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 257-258; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, s. 168; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 262-268; Reşidüddin Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevârih*, II/5, s. 153-156; Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's*, s. 143-144; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, II, s. 99-102; Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc. s. 198-199.

³¹ Bündârî, Süleyman Şah'ın 13 Rebiülevvel 556 (12 Mart 1161) yılında zehirlenerek öldürüldüğünü (Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 264), Sadruddîn el-Hüseynî tarih belirtmeksizin boğularak öldürüldüğünü (Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's*, s. 144), Ebü'l-Fidâ, Rebîülâhîr 556'da (Nisan 1161) boğularak veya zehirlenerek öldürüldüğünü (Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, s. 111), Râvendî ise 12 Rebîülâhîr 556'da (10 Nisan 1161) hapsedildiği kalede öldüğünü zikretmektedir (Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 266). Krş. Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 272-273; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 81.

³² Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 262; Reşidüddin Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevârih*, II/5, s. 157.

Arslan b. Tuğrul Rükneddin Ebû Muzaffer, amcasından sonra tahta oturdu. Annesinin eşi atabeg (Şemseddin) İlideniz,³³ oğlu Cihan Pehlivan Muhammed ve dayısı Kızıl Arslan'ın³⁴ yardımlarıyla tam (anlamıyla) iktidara ulaşıp çok sayıda fethe imza attı.³⁵ 558 (1162/1163) yılında Horasan'da onun adına hutbe okundu.³⁶ Şair Asîr-üddin Ahsikâtî onun şöyle methetmiş:

Şiir

Dini ve bayrağı yükseltti, kötü eli ortadan kaldırdı

Alp Arsalan II, Şah Arsalan Tuğrul

11 Cemâziyelevvel 571 (27 Kasım 1175) yılında vefat etmiş,³⁷ balık burcuna doğmuş, sûreti ve sîreti güzel, kırmızı beyaz çehreli, güler yüzlü,

³³ Sultan Arslan'ın üvey babası olup, İlidenizliler hanedanının kurucusu ve ilk hükümdarıdır. Hayatı ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Gülay Ögün Bezer, "Şemseddin İlideniz", *DİA*, C. XXII, İstanbul 2000, s. 81-82.

³⁴ Müellif burada Kızıl Arslan'ı Arslanşah'ın dayısı olarak zikrederek hataya düşmektedir. Aynı şekilde Bündârî de bu kişinin Arslanşah'ın amcası olduğunu belirtmektedir (Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 268). Ancak Kızıl Arslan, Arslanşah'ın amcası veya dayısı değil üvey kardeşidir. bk. Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmiu't-Tevârîh: Târîh-i Âl-i Selçûk*, nşr. Muhammed Rüşan, Tahran 1385 hş., s. 110; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, XI, s. 346-347; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 279. Krş. Faruk Sümer, "Kızılarslan", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, s. 543-544; Bezer, "Şemseddin İlideniz", s. 81-82.

³⁵ Sultan Arslanşah dönemi olayları hakkında geniş bilgi için bk. Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 264-267; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's*, s. 145-168; Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, s. 461-463; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 268-286; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, II, s. 102-123; Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 201-206; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 274-283; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 81-83; Mükrimin Halil Yinanç, "Arslan-Şah", *İA*, C. I, İstanbul 1978, s. 610-615; Faruk Sümer, "Arslanşah b. Tuğrul", *DİA*, C. III, İstanbul 1991, s. 404-406.

³⁶ Sultan Arslanşah'ın adına hutbe 556 (1160/1161) yılında okunmuştur. bk. Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 264; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 268; Reşîdüddin Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârîh*, II/5, s. 157; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, II, s. 102. Krş. Yinanç, "Arslan-Şah", s. 610-615; Sümer, "Arslanşah b. Tuğrul", s. 404-406.

³⁷ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 286; Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, s. 462-463. Sadruddîn el-Hüseyinî ve Ahmed b. Mahmûd, Sultan Arslanşah'ın ölüm tarihini ay ve gün belirtmeksizin 570 (1174/1175) yılı olarak zikretmektedirler (Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's*, s. 168; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, II, s. 121). Bündârî Arslanşah'ın atabeg Pehlivan tarafından zehirlenerek 571 (1175/1176) yılında öldüğünü zikretmektedir (Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 268). Krş. Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 283; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 83; Yinanç, "Arslan-Şah", s. 610-615; Sümer, "Arslanşah b. Tuğrul", s. 404-406.

uzun sakallı, seyrek saçlı, geniş omuzlu ve kiloluydu. Bağışlayıcı ve cömertti. Hazinesinin giderlerinden ve gelirlerinden habersizdi. Fakat giyim ve yemek konusunda düşünceli davranırdı.

(II.) Tuğrul

Rükneddin lakaplı Tuğrul b. Arslan, babasının ardından tahta oturdu.³⁸ Gayet güzel yüzlü, top sakal, uzun bıyıklıydı, geniş omuzlu, oldukça iyi huylu ve şiir severdi. Muhammed Cihan Pehlivan b. İldeniz³⁹ hayatta olduğu müddetçe gayet başarılı bir saltanatı vardı.⁴⁰ Ancak 581 (1185/1186) senesinde⁴¹ onun vefatıyla birlikte saltanat işleri Cihan Pehlivan'ın kardeşi Kızıl Arslan'a kaldı. Sultan Tuğrul onun kibirli tavırlarını kaldıramadı. Bundan dolayı araları bozuldu. Sultan Tuğrul, Cihan Pehlivan'ın kardeşi Kızıl Arslan'a karşı bazen galip bazen de mağlup

³⁸ İbnü'l-Esîr, Sultan II. Tuğrul adına hutbenin 573 yılının Muharrem ayında (Haziran-Temmuz 1177) okunduğunu zikretmektedir (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, s. 315). Ayrıca bk. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, s. 141. Krş. Faruk Sümer, "Tuğrul II", *DİA*, C. XLI, İstanbul 2012, s. 342.

³⁹ İldenizliler hanedanının kurucusu ve ilk hükümdarı olan Şemseddin İldeniz'in büyük oğludur. Geniş bilgi için bk. Faruk Sümer, "Pehlivan", *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2007, s. 221-222.

⁴⁰ Her ne kadar Irak Selçukluları tahtında II. Tuğrul olsa da saltanatın yönetimi tamamen atabeg Muhammed Cihan Pehlivan'ın elinde bulunmaktaydı. bk. Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 206. Krş. Sümer, "Tuğrul II", s. 342; a.mlf., "Pehlivan", s. 221-222.

⁴¹ Reşîdüddin Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevârih*, II/5, s. 182; Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, s. 464. İbnü'l-Esîr, *Bündârî*, Ebü'l-Ferec ve Ebü'l-Fidâ, atabeg Muhammed Cihan Pehlivan'ın ölüm tarihini 582 (1186) yılı olarak zikretmektedirler (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, s. 346; *Bündârî*, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 268; Ebü'l-Ferec, *Ebü'l-Ferec Tarihi*, II, s. 439; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, s. 154). Krş. Sümer, "Tuğrul II", s. 342; a.mlf., "Pehlivan", s. 221-222.

geliyordu.⁴² Kızıl Arslan'ın ardından⁴³ Kutluğ İnanç b. Cihan Pehlivan saltanata erişti.⁴⁴ Sultan Alâeddin Tekiş Hârizmşah, Kutluğ İnanç'a uyarak Sultan Tuğrul'a karşı muhalefete kalkıştı.⁴⁵ Sultan Tuğrul 590 yılı Rebîülevvel ayının son perşembe (25 Mart 1194) gününde Rey'de

⁴² Sultan Tuğrul, Muhammed Cihan Pehlivan'ın ölümü ile birlikte saltanatın yönetimini ele geçiren Kızıl Arslan'a boyun eğmeyerek tahtın hâkimiyetini ele geçirmek için ona karşı mücadeleye girişmiştir. Kızıl Arslan'ın kibirli tavırlarından memnun olmayan birçok emîr ve asker de Sultan Tuğrul'un tarafına katılmıştır. Böylece güçlenen Sultan Tuğrul, Kızıl Arslan'ı saltanattan uzaklaştırmayı başarmıştır. Kızıl Arslan bu yenilgiden sonra Abbâsî halifesi Nâsır-Lidînilhâh'tan Sultan Tuğrul'a karşı mücadele etmesi için yardım istemiştir. Bu yardım isteğini geri çevirmeyen Halife, 15 bin kişilik bir kuvveti onun emrine göndermiştir. Halife tarafından gönderilen orduyu karşılayan Sultan Tuğrul, sayıca az olmasına rağmen kazanmıştır. Bu yenilgiyi hazmedemeyen Halife, tekrardan bir ordu göndererek Sultan Tuğrul mağlup edilmesini istemiştir. Halifenin ordusu ile yapılan bu ikinci savaşta bu kez Sultan Tuğrul mağlup oldu ve tahtı bırakarak Azerbaycan'a kaçmıştır. Böylece saltanat tekrardan Kızıl Arslan'a geçmiştir. Saltanata tekrardan geçen Kızıl Arslan, Azerbaycan da bulunan Sultan Tuğrul'un üzerine giderek onu yakalamış ve bir kaleye hapsedmiştir. bk. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XI, s. 371; XII, s. 15-16; Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, s. 465-467; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 332; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, II, s. 124-130; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 206-208; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 83-84; Sümer, "Tuğrul II", s. 342-344.

⁴³ Kızıl Arslan, Sultan Tuğrul'u hapsedtikten sonra Irak Selçukluları tahtını ele geçirmiş olsa da bu makamda çok fazla kalamadan birtakım kaynakların ifadelerine göre karısı İnanç Hâtun tarafından tutulan bir suikastçı tarafından Şâban 587 (Eylül 1191) tarihinde öldürülmüştür. Geniş bilgi için bk. Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 269; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 333; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII, s. 49-50; Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, s. 467; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, II, s. 130; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 208; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 84; Sümer, "Kızılarslan", s. 81-82; Sümer, "Tuğrul II", s. 342-344.

⁴⁴ Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, II, s. 131; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 208.

⁴⁵ Sultan Tuğrul, Kızıl Arslan'ın ölümünden sonra 588 (1192) yılında (İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII, s. 61; Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, s. 468; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, s. 172), kimi kaynaklara göre ise 589 (1193) senesinde hapsedildiği kaleden kurtulmuştur (Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 335). Daha sonra saltanat merkezine gelerek Kutluğ İnanç ve kardeşlerinin elinde olan tahtı tekrardan ele geçirmiştir. Saltanat merkezinden uzaklaştırılan Kutluğ İnanç, Sultan Tuğrul'u defetmek için Hârizmşah devleti hükümdarı Alâeddin Tekiş'ten yardım talep etmiştir. Bu yardım talebinin geri çevirmeyen Alâeddin Tekiş, Sultan Tuğrul'un üzerine yürümüştür. Alâeddin Tekiş, Sultan Tuğrul'un elinde olan Rey şehrini ele geçirmiştir. Ancak daha fazla ilerleme şansı bulamadan kendi saltanat merkezinde kardeşi Sultanşah'ın çıkardığı isyan yüzünden geri dönmek zorunda kalmıştır. Bu haberi alan Sultan Tuğrul, Rey şehrini tekrardan ele geçirmiş ve Alâeddin Tekiş'e bağlı askerleri öldürmüştür. bk. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII, s. 69; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 209; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 84; Sümer, "Tuğrul II", s. 342-344.

Alâeddin Tekiş ile savaştı ve hayatını kaybetti.⁴⁶ O saltanat, onun ölümüyle sona erdi.

Şam (Suriye) Selçukluları Bâbında

Tâcüddevle Tutuş

Tâcüddevle Tutuş b. Alparslan,⁴⁷ Melikşah'ın emriyle 470 (1077/1078) yılında Şam'ın hâkimi oldu. Dimaşk'ı 471 (1078/1079) senesinde ele geçirdi.⁴⁸ Kardeşinin başına gelenleri duyunca kendi adına

⁴⁶ Sultan Tuğrul'un tekrardan harekete geçmesinden rahatsız olan Abbâsî halifesi Nâsır-Lidînillâh, Alâeddin Tekiş'e haber göndererek Sultan Tuğrul'un durdurulmasını ve bunun karşılığında Tuğrul'un ülkesini kendisine iktâ olarak vereceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Alâeddin Tekiş Rey'e doğru harekete geçmiştir. Alâeddin Tekiş'in üzerine geldiğini duyan Sultan Tuğrul, yanında bulunan az sayıda birlikte onun karşısına çıkmak için hazırlıklara girişmiştir. Ancak devlet adamları ona dağınık olan ordunun önce toplanmasını daha sonra Alâeddin Tekiş'in üzerine gidilmesi gerektiğini söyleseler de Sultan Tuğrul bu telkinleri dinlemeyerek yanında bulunan askerleriyle Alâeddin Tekiş'in karşısına çıkmıştır. İki ordu Rey yakınlarında karşı karşıya geldi. Kanlı geçen uzun bir muharebeden sonra Sultan Tuğrul Hârizmşah ordusunun merkezi saldırıya geçmiş ancak bu hareketi onun ölümüne sebep olmuştur. Atından düşürülen Sultan'ın kafası kesilerek Alâeddin Tekiş'e gönderildi. Geriye kalan bedeni büyük amcası Tuğrul Bey'in Rey'deki türbesine defnedilmiştir. Böylece İran da kurulan Selçuklu Devleti bir Tuğrul ile başlamış, bir Tuğrul ile son bulmuştur. Geniş bilgi için bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, s. 70; Bükdârî, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 269-270; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 341; Alâüddîn Atâ Melik Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, trk. trc. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 273-274; Reşidüddin Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevârih*, II/5, s. 192-193; Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, s. 468; Şebânkârî, *Mecmau'l-Ensâb fi't-Tevârih*, nşr. Âga Mîr Hâşim-i Muhaddis, Tahran 1363 hş., s. 120-121; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer fi Ahbâri Efrâdi'l Beşer*, IV/II, nşr. Muhammed Debîr-i Siyâkî, Tahran 1380 hş., s. 538; Makrîzî, *es-Sülûk li-Marifeti Düveli'l-Mülûk*, I/XII, nşr. Muhammed Mustafa Ziyâde, Kahire 1934, s. 40; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, nşr. Abdülkâdir el-Arnaût ve Mahmûd el-Arnaût, Beyrut 1991, s. 493; Ebû'l-Ferec, *Ebû'l-Ferec Tarihi*, II, s. 467; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, II, s. 138-140; Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 209-210; İbrahim Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1984, s. 123-126; Mercîl, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 84; Sümer, "Tuğrul II", s. 342-344; Meryem Gürbüz, "Alâeddin Tekiş", *DİA*, C. XL, İstanbul 2011, s. 364.

⁴⁷ İbn Hallikân ve Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Tâcüddevle Tutuş'un Ramazan 458'de (Temmuz-Ağustos 1066) doğdunu ifade etmektedirler (İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Ayân*, I, s. 295; Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 229). Buna mukabil Ali Sevim, Bedreddin el-Aynî'nin İkdü'l-Cümân adlı eserine dayanarak onun 454 (1062) yılında doğdunu kaydetmektedir (Ali Sevim, "Tutuş", *İA*, C. XII/2, İstanbul 1988, s. 134).

⁴⁸ Tutuş Dimaşk'a 471 (1078/1079) yılında hâkim olduğuna göre, Suriye Selçuklu Devleti'nin de saltanatının bu tarihte başlamış olması gerekmektedir. Tutuş'un Dimaşk'a

hutbe okuttu.⁴⁹ Halep ve Azerbaycan diyarına hâkim oldu ve Cemâziyelevvel 487 (Mayıs/Haziran 1094) senesinde Bağdat'ta hutbeyi kendi adına okuttu.⁵⁰ Terken Hatun⁵¹ ona (Tutuş) meyilli oldu. Terken Hâtun, 487 (1094/1095) senesinin Ramazan ayında İsfahan'dan çıkıp onun (Tutuş) yanına gitmek istedi ancak hastalanarak vefat etti.⁵² Tutuş

hâkim olma tarihini, İbnü'l-Esir, Bündârî, İbnü'l-Kalânîsî, Sibt İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Fidâ, Zehebî ve İbn Kesîr, 471 (1078/1079) yılını kaydetmektedirler (İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, s. 75-76; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 71-72; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhi Dimaşk*, s. 112-113; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX, s. 340-341; Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb*, III/II, nşr. Sâmî ed-Dehân, Dimaşk 1954, s. 57; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 5; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, I, s. 405; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 119). Buna mukabil İbn Hallikân, Tutuş'un 468 yılının Zilkade (Haziran/Temmuz 1076) ayında Dimaşk'ı ele geçirdiğini zikretmektedir (İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Ayân*, I, s. 195). Krş. Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 97; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 86; Abdülkerim Özeydin, "Tutuş", *DİA*, C. XLI, İstanbul 2012, s. 446.

⁴⁹ Müellifin burada bahsettiği olay Sultan Melikşah'ın vefat etmesi ile ilgilidir. Geniş bilgi için bk. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, s. 142; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 70; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Ayân*, V, s. 288; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk*, s. 121; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's*, s. 71; Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, s. 439; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 143; Ahmed bin Mahmûd, *Selçuknâme*, II, s. 29 Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk ve'l-Hâfidü'l-Halîk*, II/II, nşr. ve trk. trc. Ali Ertuğrul, Ankara 2015, s. 354; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, MEB Yayınları, İstanbul 1973, s. 188-190; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 217-218; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 133-136.

⁵⁰ Bu tarihte Tutuş, Kasîmüddeve Aksungur'u yenerek Azerbaycan'a, Kürboğa ve Bozan'ı da yenerek Halep'e hâkim olmuştur. Geniş bilgi için bk. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, s. 157-158; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhi Dimaşk*, s. 126-130; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, s. 110-112; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, s. 60; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, I, s. 419-420; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 145-149; Özeydin, "Tutuş", s. 447-448; Coşkun Alp tekin, "Aksungur", *DİA*, C. II, İstanbul 1989, s. 296.

⁵¹ Kaynaklarda Celâliye Hâtun'un ismiyle de zikredilmektedir. Muhtemelen Melikşah'ın "Celâlüddeve ve'd-din" lakabına nispeten bu isim kullanılmıştır. bk. İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, s. 118. Krş. Gülay Ögün Bezer, "Terken Hatun", *DİA*, C. XL, İstanbul 2011, s. 510.

⁵² Terken Hâtun, Sultan Melikşah'ın vefatından sonra oğlu Mahmûd'u tahta geçirmek ve Berkyaruk karşısında güç kazanmak için Tutuş'la iş birliği içine girmek istemiştir. Tutuş'a onunla evlenmek istediğini ve böylece devleti beraber yönetmek istediğini söylemiştir. Ancak Terken Hâtun bu planını devreye sokmadan Ramazan 487 (Eylül-Ekim 1094) yılında vefat etmiştir. Geniş bilgi için bk. Nîsâbü'rî, *Selçuknâme*, s. 37-38; Reşidüddin Fazlullâh, *Câmî'u't-Tevârîh*, II/5, s. 57; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, s. 163; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, s. 118; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, II, s. 30-32; Bezer, "Terken Hâtun", s. 510.

ve Berkyaruk arasında Pazar 17 Safer 488 (26 Şubat 1095) yılında Palangâbad Şehriyar'da⁵³ savaş oldu ve Tutuş öldürüldü.⁵⁴

Rıdvan

Melik Rıdvan b. Tutuş Bağdat'a bulunduğu sırada⁵⁵ babasına olanları duyunca Halep'e geri dönüp tahta oturdu.⁵⁶ Ancak Şam (Dimaşk) valisi

⁵³ Sadruddîn el-Hüseynî, bu savaşın Rey'e 12 fersah (60-70 km) uzaklıktaki Dâşilû mevkiinde yapıldığını zikretmektedir (Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's*, s. 76). Buna mukabil Hamdullah el-Müstevfi el-Kazvînî, savaşın Belengû sahrasında yapıldığını kaydetmektedir (Kazvînî, *Târih-i Güzîde*, s. 441). Krş. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 155; Özeydî, "Tutuş", s. 448.

⁵⁴ Rey Savaşı ve Tutuş'un ölümü hakkında geniş bilgi için bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 166; İbnü'l-Kalânîsî, *Târihi Dimaşk*, s. 129-130; Bûndârî, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 85-86; Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's*, s. 75-76; Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir, *Vülâtü Dimaşk fi'l-Ahdi's-Selcûkî*, nşr. Selâhaddin el-Müneccid, Beyrut 1981, s. 18-19; Yâfiî, *Mirâtü'l-Cenân ve İbretü'l-Vakzân fî Marifeti Havâdisi'z-Zamân*, IV/III, nşr. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1997, s. 111; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Ayân*, I, s. 196; Azîmî, *Târihu'l-Azîmî*, metin, s. 23; *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, trk. trc. Hrnt D. Andreasyan, Ankara 2000, s. 183-184; Kazvînî, *Târih-i Güzîde*, s. 441; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, s. 22; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, I, s. 422; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 150-158; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 86; Özeydî, "Tutuş", 448-449; Ali Sevim, "Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü (Kasım 1092-Şubat 1095)", *Belleten*, 27(107), 1963, s. 411-435.

⁵⁵ Tutuş, Berkyaruk ile savaşa girmeden önce oğlu Rıdvan'a haber gönderip, Irak'a gitmesini ve Bağdat'ta hükümet konağında kendi yerine naip olarak oturmasını emretmişti. Rıdvan, babasının bu emri üzerine İlgazi b. Artuk, Emir Vessâb b. Mahmûd b. Salih b. Mirdâs ve birkaç emirle beraber Bağdat'a doğru hareket etmiştir. Ancak Rıdvan Hît'e mevkisine yaklaşınca babasının ölüm haberini almış ve saltanata oturmak için Halep'e geri dönmüştür. bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 167; İbnü'l-Kalânîsî, *Târihi Dimaşk*, s. 127; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, s. 118-119; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, s. 22. Krş. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 161-162.

⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 167; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, s. 22; İbnü'l-Kalânîsî, *Târihi Dimaşk*, s. 130; Süryânî Mihail, *Süryânî Patrik Mihail'in Vakâyinâmesi (1042-1195)*, II, trk. trc. Hrnt D. Andreasyan, Yayımlanmamış TTK Nüshası, 1944, s. 50; Zehebî, *Siyeru Alâmi'n-Nübelâ*, XXIII/XIX, nşr. Şuayb el-Arnaût vd., Beyrut 1984, s. 315. Krş. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 162; a.mlf., "Rıdvan b. Tutuş", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 49-50.

olan kardeşi Dukak ile (arası) bozuldu ve Şam'a girmesine izin vermedi.⁵⁷ 507 (1113/1114) yılında vefat etti.⁵⁸

Alparslan

Alparslan b. Rıdvan (Ahras lakaplı),⁵⁹ babasının ardından Halep valisi oldu.⁶⁰ 508 (1114/1115) senesinde öldürüldü.⁶¹

⁵⁷ Melik Rıdvan, babası Tutuş'un Berkıyaruk ile girdiği savaşta vefat etmesi üzerine Suriye Selçuklu Devleti'nin başına geçmiştir. Tutuş'un diğer oğlu Dukak ise babasının yanında savaş meydanında olduğundan dolayı Halep'e geç ulaşmıştır. Kardeşi Rıdvan'ın tahtı ele geçirdiğini görünce babası Tutuş'un Dimaşk nâibi Emîr Savtekin el-Hâdim'in davetiyle gizlice Dimaşk'a doğru hareket etmiştir. Rıdvan kardeşinin kaçtığını duyunca arkasından onu yakalaması için asker yollasa da başarılı olamamıştır. Dimaşk'ta Emîr Savtekin ve diğer kumandanlar tarafından karşılanan Dukak, Dimaşk Selçuklu Melikliği tahtına oturturulmuştur. Böylece Suriye Selçuklu Devleti Halep ve Dimaşk Melikliği olarak ikiye ayrılmıştır. Rıdvan kardeşinin bu hareketinden dolayı onun hâkimi olduğu Dimaşk'ı muhasara etse de başarılı olamadan geri dönmüştür. bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 168-169, 183-184; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhi Dimaşk*, s. 130; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, s. 120-121; İbn Asâkir, *Vülâtü Dimaşk*, s. 19; Süryânî Mihail, *Vakâyinâme*, II, s. 50; İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid*, nşr. Bedevî Abdüllatîf Avad, Kahire 1959, s. 245; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 243-244; a.mlf., "Rıdvân b. Tutuş", 49-50; Abdülkerim Özeydin, "Dukak b. Tutuş", *DİA*, C. EK-1, Ankara 2020, s. 342-343.

⁵⁸ Melik Rıdvan 28 Cemâziyelevvel 507 (10 Aralık 1113) yılında vefat etmiştir. Kaynaklar onun Bâtınîler'le iş birliği yapması ve iki kardeşini öldürmesi yüzünden ağır biçimde eleştirmektedirler. bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 348-349; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhi Dimaşk*, s. 189; Azîmî, *Târîhu'l-Azîmî*, metin, s. 31; Zehebî, *Siyeru Alâmi'n*, XIX, s. 315; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, s. 164; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, s. 47. Krş. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 221-223; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 90; Sevim, "Rıdvân b. Tutuş", s. 49-50.

⁵⁹ Antakya valisi Yağısıyan'ın kızı Çiçek Hâtun'dan olan Melik Alparslan, konuşma yetisi olmasına rağmen, kekeme olmasından dolayı kaynaklarda ahras (dilsiz) lakabıyla zikredilmektedir (Alparslan Tâcüddevle el-Ahras). bk. İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, s. 164; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 348-349; Zehebî, *Siyeru Alâmi'n*, XIX, s. 315; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, s. 47. Krş. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 225.

⁶⁰ bk. Yukarıda not 59'daki eserlerde gösterilen yerler.

⁶¹ Melik Alparslan, on altı yaşlarında iken tahta geçmiştir (İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, s. 164; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 348-349). Atabegi olan Lü'lü'de onun bu genç yaşından yararlanmak suretiyle devlet işleri eline almış ve çoğu kez Melik Alparslan'a dahi sormadan kararlar almıştır. En nihayetinde yönetimi tamamen ele geçirmek isteyen Atabeg Lü'lü, onu Halep kalesindeki köleleri aracılığıyla öldürtmüştür. bk. İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, s. 176; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 350; Azîmî, *Târîhu'l-Azîmî*, metin, s. 31; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, s. 47. Krş. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 229-230; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 90; Faruk Sümer, "Suriye Selçukluları", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, s. 385.

Dukak

Melik Dukak b. Tutuş, babasının ardından Şam'da (hâkimiyetini sağladı) ve (orada) her şeyi kontrol altına aldı.⁶² 496 (1102/1103) yılında Rahbe⁶³ ve Humus'u aldı. En nihayetinde Ramazan 496'da (Haziran/Temmuz 1103) vefat etti.⁶⁴

Sultanşah

Sultanşah b. Rıdvan, kardeşi Alparslan'dan sonra (Halep) valisi oldu.⁶⁵ (Ancak) saltanatı Lü'lü Hâdım'ın gölgesindeydi.⁶⁶ En sonunda (Halep)

⁶² bk. Yukarıda not 61'deki eserlerde gösterilen yerler.

⁶³ Rahbe, Orta Çağ kaynaklarında adı sıkça telaffuz edilen önemli kale şehirlerinden biridir. bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V/III nşr. Dâr Sâder, Beyrut 1977, s. 34; İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, nşr. M. J. de Goeje, Leiden 1873, s. 17; trk. trc. Ramazan Şeşen, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 190; Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*, trk trc. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013, s. 208.

⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 257; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, s. 35; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhi Dimaşk*, s. 144; Zehebî, *Siyeru Alâmi'n*, XIX, s. 211; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, s. 164; Azîmî, *Târîhu'l-Azîmî*, metin, s. 28. Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir ve ondan nakille İbn Vâsıl, Dukak'ın annesi Saffetülmülk tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü zikretmektedirler (İbn Asâkir, *Vülâtü Dimaşk*, s. 20; İbn Vâsıl, *et-Târîhu's-Sâlihî*, II/II, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut 2010, s. 159). Krş. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 257-258; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 92; Özeydin, "Dukak b. Tutuş", s. 342-343. Dukak'ın ölümünden sonra Dimaşk Selçuklu Melikliği'nin başına II. Tutuş geçmiş, daha sonra onun yerine kardeşi Ertaş (Bektaş) geçmiştir. Ancak Ertaş tahta fazla durmayarak öldürülme korkusuyla kaçmış ve böylece Dimaşk Selçuklu Melikliği son bulmuştur. Geniş bilgi için bk. *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 259-260; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 91-92; Sümer, "Suriye Selçukluları", s. 385.

⁶⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, s. 176; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 350; Azîmî, *Târîhu'l-Azîmî*, metin, s. 31; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, s. 47. Krş. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 231; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 90.

⁶⁶ Sultanşah her ne kadar saltanat tahtına oturmuş olsa da Halep'in hâkimiyeti tamamen Atabeg Lü'lü'nün elinde bulunmaktaydı. bk. İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, s. 176; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 350; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, s. 47. Krş. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 230-231; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 90.

hâkimi Lü'lü Hâdım 510 (1116/1117) senesinde öldürüldü⁶⁷ ve İlgaz'i Halep'i kontrol altına aldı.⁶⁸

İbrahim

Şemsülmülk lakaplı İbrahim b. Rıdvan b. Tutuş, birkaç müddet Halep hâkimi oldu. Ancak İmâdüddin Zengî Halep'i İbrahim'den alarak onun

⁶⁷ Atabeg Lü'lü, Haçlıların Halep'e geldiğini duyduktan sonra hâkimiyeti sırasında elde ettiği servetiyle beraber Câber kalesi hâkimi Malik b. Salim'e sığınmak için kaçmış ancak kaçıışı sırasında yolda Selçuklu askerleri tarafından öldürülmüştür. Atabeg Lü'lü'nün kimler tarafından ya da nasıl öldürüldüğü hakkında kaynaklar farklı bilgiler zikretmektedir. İbnü'l-Esîr, Atabeg Lü'lü'nün Sultanşah'ın adamları tarafından 511 (1117/1118) tarihinde öldürüldüğünü zikrederken (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 372-373), İbnü'l-Adîm ise Aksungur el-Porsukî'nin adamlarının eliyle öldürüldüğünü kaydetmektedir (İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, s. 177). Azîmî'ye göre ise Atabeg Lü'lü, Nâdir kalesi yakınlarında kendi hizmetkârları tarafından katledilmiştir (Azîmî, *Târîhu'l-Azîmî*, metin, s. 33). Krş. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 236; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 90; Sümer, "Suriye Selçukluları", s. 385; M. Sobernheim, "Lü'lü", *İA*, C. VII, İstanbul 1979, s. 108.

⁶⁸ Halep Selçuklu Melikliğini elinde bulunduran Atabeg Lü'lü, Melikliğin içinde bulunduğu iç ve dış sorunları halledebilmek amacıyla Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'a başvurmuş ve Sultan'a kendisine yarım edileceği taktirde Halep'i vereceğini bildirmişti. Bu sıralarda Mardin Emiri İlgazi ve Dimaşk Emiri Tuğtekin, Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı baş kaldırmıştı. Bu durumu öğrenen Sultan Muhammed Tapar, Hemedan Emiri Porsuk b. Porsuk'a, önce İlgazi ve Tuğtekin sorununu halletmesini daha sonra da Haçlılar ile mücadele etmesini emretti. Sultan'ın emri üzerine harekete geçen Emir Porsuk 1115 tarihinde Halep önlerine geldi. Ancak Atabeg Lü'lü kendisine yardım edileceği taktirde Halep'i vereceğini söylemesine rağmen şehri teslim etmediği gibi İlgazi ve Tuğtekin ile iş birliği yapmıştır. Atabeg Lü'lü'nün İlgazi ve Tuğtekin ile ittifak yaptığını öğrenen Emir Porsuk, Sultan'ın ikinci emrini yerine getirmek için Haçlıların üzerine Hama'ya doğru hareket etmiştir. Ancak Emir Porsuk komutasındaki Selçuklu birlikleri Hama yakınlarında Haçlılar karşısında büyük bir bozguna uğramıştır. Selçuklu ordusunu yenen Haçlılar, Halep'e doğru hareket etmiştir. Haçlıların Halep'e doğru geldiğini öğrenen Atabeg Lü'lü şehirden kaçmıştır. Atabeg Lü'lü'nün gitmesiyle şehrin hâkimiyetini eline alan İlgazi ve Tuğtekin, Haçlılar ile iş birliği yaparak Halep'in hâkimiyetinin kendilerinde kalmasını sağladılar. Böylece Halep Selçuklu Melikliği son bulmuş oldu. bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 372-373; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, s. 176-179; Azîmî, *Târîhu'l-Azîmî*, metin, s. 33; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 232-241; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 90; Sümer, "Suriye Selçukluları", s. 385; Sobernheim, "Lü'lü", s. 108.

yönetimine son verdi. En nihayetinde 505 (1111/1112) senesinde vefat etti.⁶⁹ Böylelikle onun ölümüyle bu fırka da son buldu.⁷⁰

Kirman Selçukluları Bâbında

Kavurd

Asıl adı Ahmet⁷¹ ve lakabı İmâdüddeve⁷² olan Kavurd b. Çağrı Bey, son derece bahadır (biri) olduğundan Kara Arslan diye de biliniyordu.⁷³ Şaban 442'de (Aralık/Ocak 1050/1051) Kirman valisi olup,⁷⁴ Sultan

⁶⁹ İbrahim, Melik Rıdvan'ın beş erkek çocuğundan biridir. Ancak kendisi ile alakalı kaynaklarda yeterli bilgi bulunmaktadır. bk. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 225, n. 679.

⁷⁰ Suriye Selçuklu Devleti'nin yıkılışı kaynaklarda 511 (1117/1118) yılı olarak kaydedilmektedir. bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 372-373; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, s. 50-51. Krş. Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 90; Sümer, "Suriye Selçukluları", s. 385.

⁷¹ Ali b. Zeyd el-Beyhakî, *Târîh-i Beyhak*, nşr. Ahmed Behmenyâr, Tahran 1938, s. 72. Müellifin Kavurd'un asıl isminin Ahmet olduğunu zikretmiş olması hatalı bir kayıttır. Ahmet ismi onun İslâmî ismidir. Bu duruma Selçuklu hanedan üyelerinde sıkça denk gelmekteyiz. Çağrı Bey'in, Davud ismi ile zikredilmiş olması bu duruma bir örnektir. Krş. Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 8.

⁷² Efdalüddin Ebû Hâmid-i Kirmânî, onun lakaplarını "Rükn ed-Dünyâ ve'd-Dîn İmâd el-İslâm" olarak zikretmesinin yanı sıra sadece "İmâdüddeve" şeklinde de kaydetmektedir (Efdalüddin Ebû Hâmid-i Kirmânî, *Târîh-i Efal yâ Bedâyi'u'l-Ezmân fî Vekâyi'i Kirmân*, nşr. Mehdî Beyânî, Tahran 1326 hş., s. 3). Buna mukabil Bündârî'de sadece "İmâdüddeve" lakabını zikretmektedir (Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 50). Krş. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 8; a.m.f., "Emir Savtegin", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. 6, 1975, s. 71.

⁷³ Ali b. Zeyd el-Beyhakî, Çağrı Bey'in oğullarının ismini zikrederken Kavurd ve Kara Arslan isimlerini ayrı zikretmektedir (Ali b. Zeyd el-Beyhakî, *Târîh-i Beyhak*, s. 72). Ancak muhtemelen müellif Kavurd'un Kara Arslan olarak da isimlendirildiğini bilmediğinden, Kara Arslan'ı Çağrı Bey'in ayrı bir oğlu olarak göstererek hataya düşmektedir. Krş. Kirmânî, *Bedâyi'u'l-Ezmân*, s. 3; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's*, s. 41; Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 8-10; Abdülkerim Özeydin, "Kavurd Bey", *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, s. 73; Mükrimin H. Yınanç, "Çağrı Bey", *İA*, C. III, İstanbul 1979, s. 327; Coşkun Alptekin, "Selçuklu Paraları", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C. III, 1971, s. 554-560. Öte yandan Kavurd'un Kara Arslan isminin onun bir ünvanı olduğu da ileri sürülmüştür. bk. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, AÜ Yayınları, Ankara 1972, s. 92, 98.

⁷⁴ Gazneli Devleti'ne karşı alınan Dandanakan Savaşı'ndan sonra kurdukları ülkenin idarisi hakkında bir araya gelen Selçuklu hanedan üyeleri, taksimat sırasında Kirman ve civarı Kavurd'a verilmiştir (Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 102; Reşîdüddin Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevârîh*, II/5, s. 20). Hamdullah el-Müstevfî el-Kazvîni, Kavurd'un Kirman'a 433 (1041/1042) yılında hâkim olduğunu zikretmektedir (Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, s. 471). Buna mukabil İbnü'l-Esîr, 434 (1042/1043) yılı olaylarını anlattığı bölümde, Kavurd komutanlığındaki Selçuklu ordusunun Kirman'a girdiğini belirtmektedir. Ancak burada

Alparslan'ın ölümünden sonra İran (Büyük Selçuklu Devleti) saltanatına göz dikti.⁷⁵ 4 Şaban 465 (15 Nisan 1073) senesinde Hemedan civarında Sultan Melikşah'a karşı saf tutarak (savaşarak) esir oldu⁷⁶ ve ok yayı ile boğdurularak öldürüldü.

ne Kavurd'un ne beraberinde gelen Selçuklu ordusunun tam anlamıyla Kirman'da bir hâkimiyet sağladığından bahsetmemektedir (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s. 349-350). Kavurd'un Kirman'a hâkimiyeti ancak şehrin sorumlusu Büveyhî Emîri Ebû Kâlicâr'ın ölümü ile birlikte olmuştur. Ebû Kâlicâr'ın ölümünden sonra Kavurd, kendisine bağlı 5-6 bin kişilik bir kuvvetle şehri almıştır (Efdalüddin Ebû Hâmid-i Kirmânî, *İkdü'l-'ulâ Li'l-Mevkîf'l-a'lâ*, nşr. Ali Muhammed Âmiri, Tahran 1311 hş., s. 68; Muhammed b. İbrâhim, *Târîh-i Selçûkiyân-ı Kirmân*, nşr. M. Th. Houtsma, Leiden 1886, s. 2; Vassâf, *Târîh-i Vassâf*, nşr. Abdülmuhammed Âyetî, Tahran 1346 hş., s. 173). Krş. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 10-14; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 253; Özeydın, "Kavurd", s. 73-74; Faruk Sümer, "Kirman Selçukluları", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, s. 377.

⁷⁵ Kavurd'un Büyük Selçuklu Devleti saltanatına karşı ilk isyanı Sultan Alparslan'ın hükümdarlığı zamanında olmuştur. Kavurd, Sultan Tuğrul'un ardından tahta çıkan kardeşi Alparslan'a ilk başta itaatini bildirirse de daha sonra hüküm sürdüğü bölgelerde hutbeyi kendi adına okutmaya başlamıştır. Bu durum karşısında oldukça kırılan Sultan Alparslan, Kavurd'un üzerine yürümüştür. Sultan Alparslan'ın üzerine geldiğini öğrenen Kavurd, Cîruft Kalesi'ne sığınmış ve savunmaya geçmiştir. Ancak Sultan Alparslan'ın yoğun saldırıları karşısında daha fazla dayanamayarak, Sultandan af dilemiştir. Sultan Alparslan'da Kavurd'un af isteğini kabul ederek saltanat merkezine geri dönmüş ve Kavurd'un sahip olduğu toprakları tekrardan ona bırakmıştır (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 36-37; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's*, s. 41; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, I, s. 69-72; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 76-77, 214). M. A. Köymen ve İbrahim Kafesoğlu, Kavurd'un isyan sebebini oğlu Melikşah'ı veliaht ilan etmesi olarak açıklamaktadırlar (M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Alp Arslan ve Zamanı*, C. III, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 46-48; İbrahim Kafesoğlu, "Kavurd", *İA*, C. VI, İstanbul 1977, s. 456-459). Ayrıca bk. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 25-27; Mükrimin Halil Yinanç, "Alp Arslan", *İA*, C. I, İstanbul 1978, s. 384-386; Özeydın, "Kavurd", s. 73-74.

⁷⁶ Sultan Alparslan'ın 465 (1072) yılındaki ölümünden sonra tahta oğlu Melikşah geçmiştir. Ancak Kavurd, tahta geçen Melikşah'ın çok genç ve tecrübesiz olduğunu düşünerek, Büyük Selçuklu tahtını ele geçirmek için harekete geçmiştir. Ancak Melikşah'ın Emîr Savtegin kumandasındaki öncü kuvvetleri, Kavurd'u mağlup etmiştir. Melikşah'ın asıl birlikleri de arkadan gelerek Hemedan yakınlarındaki Kerec'de Kavurd'u kesin bir mağlubiyete uğrattı. Savaş meydanından kaçmayı başaran Kavurd, çok bir zaman geçmeden Emîr Temirek tarafından yakalandı ve Melikşah'ın huzuruna çıkarıldı. Melikşah'tan kendisinin affedilmesini istese de bu isteği geri çevrilerek hapsedilmiştir. bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 53-54; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 123-125; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's*, s. 56; Reşidüddin Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevârih*, II/5, s. 43; Bükdârî, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 48; Şebânkârî, *Mecmau'l-Ensâb*, s. 102; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, s. 548; Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, s. 472; Ebû'l-Ferec, *Ebû'l-Ferec Tarihi*, I, s. 326; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, I, s. 116-121; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 215).

Sultanşah

Rüknüddevele lakaplı Sultanşah b. Kavurd, babasının vakasında esir oldu. (Daha sonra hapsedildiği yerde) gözünü şişlediler.⁷⁷ Ancak görme kabiliyetini kaybetmedi. Birisi onu gizlice elbise içinde saklayarak Kirman'a götürüp tahta oturttu.⁷⁸ Melikşah 472 (1079/1080) senesinde ordusuyla Kirmana gidip orayı 17 gün boyunca kuşattı.⁷⁹ Daha sonra Sultanşah (Melikşah'a) teslim olup vali oldu.⁸⁰ 477 (1084/1085) yılında vefat etti.⁸¹

Krş. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 28-36; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 197-199; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 11-14; Özaydın, "Kavurd", s. 73-74.

⁷⁷ Kavurd, Melikşah ile girdiği savaşta bazı oğulları da kendisinin yanında savaşmış ancak babaları gibi onlarda tutsak edilmiştir. Daha sonra herhangi bir isyana sebep vermemeleri için Melikşah'ın emriyle gözlerine mil çekilerek hapsedilmişlerdir. Kaynaklar, Kavurd'un tutsak edilen çocuklarının kimler olduğu konusunda farklı kayıtlar zikretmektedirler. Efdalüddin Ebû Hâmid-i Kirmânî ve Râvendî, Sultanşah ve Emîrânşah'ın tutsak edildiğini kaydetmektedirler (Kirmânî, *Bedâyi'u'l-Ezmân*, s. 3; a.mlf., *İkdü'l-'ulâ*, s. 63-64; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, s. 125; Kirmânî, ikinci eserinde sadece Sultanşah'ın gözlerine mil çekildiğini zikretmektedir). Buna mukabil Vassâf ve Şebânkâreî ise, Sultanşah ve Turanşah'ın tutsak edilerek gözlerine mil çekildiğini zikretmektedirler (Vassâf, *Târih-i Vassâf*, s. 174; Şebânkâreî, *Mecmau'l-Ensâb*, s. 102). Ayrıca bk. Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, I, s. 120-121. Krş. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 37-39.

⁷⁸ Kaynaklar, Sultanşah'ın kim tarafından hapisten kaçırıldığı hakkında net bir bilgi vermemektedirler. Şebânkâreî, sadece bu kişinin Türkmen olduğunu kaydetmektedir. bk. Şebânkâreî, *Mecmau'l-Ensâb*, s. 102; Kirmânî, *Bedâyi'u'l-Ezmân*, s. 16. Sultanşah'ın hapisten kurtulma şekli hakkında farklı bir rivayet için bk. Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, I, s. 124-125. Krş. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 43-44.

⁷⁹ Kaynaklar, Sultan Melikşah'ın neden Sultanşah'ın üzerine sefere çıktı hakkında net bir sebep zikretmemektedirler. Efdalüddin Ebû Hâmid-i Kirmânî, Melikşah'ın Kavurd'un soyunu kurutmak için bu sefere çıktığını belirtmektedir (Kirmânî, *Bedâyi'u'l-Ezmân*, s. 16). Buna mukabil Müneccimbaşî Ahmed b. Lütfullah ise bazı kimselerin Sultanşah'a karşı Sultan Melikşah'ı kışkırttıklarını ve bu yüzden sefere çıktığını kaydetmektedir (Müneccimbaşî, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 216). Krş. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 45; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 15.

⁸⁰ Kirmânî, *Bedâyi'u'l-Ezmân*, s. 16-17; a.mlf., *İkdü'l-'ulâ*, s. 64; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, s. 74-75; Vassâf, *Târih-i Vassâf*, s. 174; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, I, s. 125-126; Müneccimbaşî, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 216. Krş. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 45-46; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 15.

⁸¹ Müneccimbaşî, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 216. Hamdullah el-Müstevfî el-Kazvîni ve Hândmîr, Sultanşah'ın 476 (1083/1084) tarihinde öldüğünü belirtmektedirler (Kazvîni, *Târih-i Güzide*, s. 472; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, II, s. 537). Krş. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 46-47.

(I.) Turanşah

İmâdüddin lakaplı Turanşah b. Kavurd, kadınlara beraber büyüdüğünden hâl ve tavrı kadın gibiydi.⁸² Bu yüzden Melikşah'ın eşi Terken Hatun (Emîr Üner'i) Kirman'ı almaya gönderdi. Orada (ok ile) vurulup mağlup olmasına (rağmen), ordusu onu bırakmadı.⁸³ Daha sonra (savaşta aldığı) ok yarası sonucu 487 (1094/1095) yılında vefat etti.⁸⁴

Îrânşâh

Îrânşâh b. Turanşah 27 Zilkade 487'de (8 Aralık 1094)⁸⁵ tahta oturdu ve bir şair onu şöyle methetmiş:

Şiir

⁸² Turanşah kadınlar ile beraber büyüdüğü için tavırları oldukça nazikti. Bundan dolayı devlet adamları onun hükümdarlık yapabileceğine inanmıyorlardı. Ancak Sultanşah arkasından veliaht bırakmadan öldüğü için hükümdarlık hakkı Turanşah geçmiş, böylece Ramazan 477 (Ocak 1085) tarihinde tahta oturmuştur. bk. Kirmânî, *Bedâyi'u'l-Ezmân*, s. 17; Muhammed b. İbrâhim, *Târîh-i Selçûkiyân-ı Kirmân*, s. 18; Kazvînî, *Târîh-i Güzide*, s. 472. Krş. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 47; Sümer, "Kirman Selçukluları", s. 378.

⁸³ Terken Hâtun, Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra küçük yaştaki oğlu Mahmûd'u tahta geçirmek için yayılmacı bir politika izleyerek güç kazanmaya çalışmıştır. Bu maksatla Emîr Üner komutasındaki birlikleri Kirman'ı ele geçirmek için göndermiştir. Emîr Üner komutasındaki birliklerin üzerine geldiği haberini alan Turanşah, Şebânkâre emîrlerinden yardım alarak onun karşısına çıkmıştır. Uzun bir mücadeleden sonra savaş meydanında Turanşah yaralanmış olsa da ordusunun yoğun saldırıları sonucunda Emîr Üner'i mağlup etmeyi başarmıştır. Gaffârî'nin "orada vurulup mağlup oldu" cümlesinde işaret ettiği konu Turanşah'ın savaş meydanında yaralanıp geri çekilmesi ile ilgilidir. bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, s. 161; Hacı Mirza Hasan Fesâî, *Farsname-i Nasirî*, II/I, nşr. Mansur Restgar Fesâî, Tahran 1378, s. 235-236; Ahmed Ali Hân-i Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, nşr. M. İbrâhim Bâstânîyi Pârîzî, Tahran 1961, s. 88-89; Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 216-217. Krş. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 49.

⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, s. 161. Hamdullah el-Müstevfî el-Kazvînî ve Hândmîr, Sultanşah'ın 489 (1095/1096) yılında öldüğünü ifade etmektedirler (Kazvînî, *Târîh-i Güzide*, s. 472; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, II, s. 537). Buna mukabil Efdalüddin Ebû Hâmid-i Kirmânî ise Zilkade 490 (Ekim/Kasım 1097) tarihini kaydetmektedir (Kirmânî, *Bedâyi'u'l-Ezmân*, s. 17, 19). Krş. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 51; Sümer, "Kirman Selçukluları", s. 378.

⁸⁵ Efdalüddin Ebû Hâmid-i Kirmânî ve Hasan-ı Yezdî, Îrânşâh'ın 27 Zilkade 490 (5 Kasım 1097) tarihinde tahta oturduğunu zikretmektedirler (Kirmânî, *Bedâyi'u'l-Ezmân*, s. 19; Hasan-ı Yezdî, *Câmiu't-Tevârîh-i Hasenî: Târîh-i Selçûkiyan*, nşr. Bülent Özkuzugüdenli, Tahran 1399 hş., s. 134). Krş. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 52; Sümer, "Kirman Selçukluları", s. 378.

Mirlerin mirşahı Kavurd

Yeryüzünün şahları ve zaman hükümdarılar

Îrânşâh'ın yanında bulunan Kâkâ (Belîmân) gibi kötü dostlar, onu kötü yola çekerek, ulemâdan birkaç kişinin ölüm emrini imzalattılar.⁸⁶ Bu fetva sonucu halk isyan etti ve şehir dışına kaçtı. Ferah Çakmak ardından gidip 494 (1100/1101) yılında (Köşk-i) Şîrûye (denilen) menzilde onu öldürdü.⁸⁷

(I.) Arslanşah

Arslanşah b. Kermanşah b. Kavurd tahta oturdu.⁸⁸ Aşırı alkol sonucu 536 (1151/1152) yılında vefat etti.⁸⁹ Öldüğünde yaşı yetmiş geçmişti.⁹⁰

Muhammedşah

⁸⁶ Îrânşâh, kendisine yakın tuttuğu Kâkâ Belîmân gibi dostları yüzünden dini yönden oldukça yozlaşmıştır. Hatta bu konuda o kadar ileri gitmiştir ki şer'an yasak edilmiş olan hususları dahi kendi kafasına göre helal etmekten çekinmemiştir. En sonunda Hûzistân'da kâtiplik yapan Ebû Zur'a adındaki şahıs, onu Bâtınî'ye çekmiş ve o günden sonra Bâtınî üyesi olarak yaşamaya başlamıştır. Bu durum yüzünden kendisine karşı çıkan ulemânın tanınmış bazı ilim insanlarını da öldürtmüştür. bk. Kirmânî, *Bedâyi'u'l-Ezmân*, s. 19; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 213-214; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 217. Krş. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 52-53; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 254.

⁸⁷ Îrânşâh, kötü huyları yüzünden halk tarafından nefret edilen biri haline dönüşmüştür. Îrânşâh'ın yaptıklarına daha fazla dayanamayan halkın tanınmış bazı kimseleri aralarından oluşturdukları ittifakla Îrânşâh'ın yakalayıp hapsedmeyi başarmışlardır. Öldürüleceğini anlayan Îrânşâh, hapsedildiği yerden gece vakti kaçmayı başarmıştır. Bir süre kaçarak kurtulmaya çalışsa da bir Türk beyi olan Ferah Çakmak tarafından 494 (1100/1101) yakalanarak öldürülmüştür. bk. Kirmânî, *Bedâyi'u'l-Ezmân*, s. 21-22; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 213-214. Ayrıca bk. Kazvîni, *Târih-i Güzide*, s. 472; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, II, s. 537; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 217. Krş. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 53-55; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 254.

⁸⁸ Arslanşah, 22 Muharrem 495 (16 Kasım 1101) tarihinde tahta oturmuştur (Kirmânî, *Bedâyi'u'l-Ezmân*, s. 22; Muhammed b. İbrâhim, *Târih-i Selçukîyân-ı Kirmân*, s. 25). Ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 213-214; Kazvîni, *Târih-i Güzide*, s. 472; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, II, s. 537; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 217. Krş. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 55-56; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 254; Sümer, "Kirman Selçukluları", s. 378.

⁸⁹ Kazvîni, *Târih-i Güzide*, s. 472. Krş. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 63-64.

⁹⁰ Arslanşah'ın siyasi ve askeri faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 56-63; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 254-255; Sümer, "Kirman Selçukluları", s. 378.

Ebu'l-Fevâris⁹¹ Muhammed b. Arslanşah b. Kavurd vali oldu.⁹² Fazıl birisi olduğundan, onun devrinde sanat çok revaçtaydı. Kirman'da kütüphane yapıp 5 bin kitap hediye etti. Selçukşah iki kere ordusuyla ona saldırdı ve o (Muhammedşah) galip geldi.⁹³ 6 Cemâziyelevvel 551'de (27 Haziran 1156) vefat etti.⁹⁴

Tuğrulşah

Tuğrulşah b. Muhammed, (Muhammedşah'ın ardından) tahta oturdu.⁹⁵ Halk onun döneminde gayet huzur içerisindeydi. Onun hükümdarlığı zamanında yapılan fazlaca güzide (değerli) imaret ve tesis (günümüze) kaldı. 557 (1161/1162) senesinde Boğa burcunda korkutucu bir tutulma meydana geldi ve karanlık dünyayı kapladı, kuşlar ağaçlardan düştü.⁹⁶ Tuğrulşah hastalanıp 558'de (1162/1163) vefat etti.⁹⁷

Behramşah

Behramşah b. Tuğrulşah vali oldu. Büyük kardeşleri Turanşah ve Arslanşah onunla muhalefete girdiler.⁹⁸ Küçük kardeşi Terkenşah 559

⁹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, s. 138. Efdalüddin Ebû Hâmid-i Kirmânî, Muhammedşah'ın lakabını "Mugîs ed-Dünyâ ve'd-Dîn" olarak zikretmektedir. bk. Kirmânî, *Bedâyi'u'l-Ezmân*, s. 24.

⁹² Kirmânî, *Bedâyi'u'l-Ezmân*, s. 23; Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, s. 472; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, II, s. 537; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 218. Krş. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 63-64.

⁹³ Muhammedşah ve kardeşi Selçukşah arasındaki mücadele hakkında geniş bilgi için bk. Kirmânî, *Bedâyi'u'l-Ezmân*, s. 25-27; Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 64-66.

⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, s. 138; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 218. Hamdullah el-Müstevfî el-Kazvînî, Muhammedşah'ın 550 (1155/1156) yılında öldüğünü belirtmektedir (Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, s. 472). Krş. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 68-69.

⁹⁵ Kirmânî, *Bedâyi'u'l-Ezmân*, s. 27; Muhammed b. İbrâhim, *Târîh-i Selçûkıyân-ı Kirmân*, s. 34; Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, s. 472; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 218-219. Krş. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 69.

⁹⁶ Kirmânî, *Bedâyi'u'l-Ezmân*, s. 30-31. Gaffârî'nin burada verdiği yıl Harac yılı iledir. 557 Harac yılı Urdubehişt ayı hicri 564 (1168/1169) yılına tekabül etmektedir. O zamanlar Harac yılı ile hicri yıl arasında yaklaşık 7 yıllık bir fark bulunmaktaydı. Gaffârî bundan sonra Kirman Selçukluları'yla ilgili aktardığı tarihleri Harac yılına göre kaydetmektedir. Bu konuda geniş bilgi için bk. Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 219, n. 34; Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 71.

⁹⁷ Kirmânî, *Bedâyi'u'l-Ezmân*, s. 33-34. Krş. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 71-72.

⁹⁸ Behramşah, Turanşah ve Arslanşah arasında meydana gelen mücadeleler hakkında geniş bilgi için bk. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 74 vd.

(1163/1164) senesinde onun emriyle haksız yere öldürüldü.⁹⁹ En sonunda 564 (1168/1169) senesinin yazında istiskâ hastalığından vefat etti.¹⁰⁰

(II.) Arslanşah

Arslanşah b. Tuğrulşah, kardeşinin ardından tahta oturdu. 566 (h. 572/1176-1177) yılında kardeşi Turanşah ile girdiği savaşta yaralandı ve hayatını kaybetti.¹⁰¹

(II.) Turanşah

Turanşah b. Tuğrulşah yardım bulmak ümidiyle Irak'a gitti. Muhammed Cihan Pehlivan b. İldeniz onu iyi karşıladı ve tazim için atından indi. Ancak Turanşah at üzerindeydi ve Cihan Pehlivan'ı pek umursamadı.¹⁰² Turanşah, Cihan Pehlivan'dan pek ilgi görmeyerek Yezd'e gitti ve oraya yerleşti. (Yûsuf) Asîk, Arslanşah'ın elinde rencide olduğundan dolayı Turanşah'ı Kirman'a çağırdı¹⁰³ ve (ardından) kardeşi Arslanşah'tan sonra tahta oturdu. Her ne kadar Atabek Kutbeddîn saltanata Arslanşah'ın küçük oğlu Yavlak Arslan'ı oturtmuş olsa da (Yavlak Arslan) amcası (tarafından) gözlerine mil çekilerek katledildi.¹⁰⁴ Onun (Turanşah) zamanında Oğuzlar'dan 5 bin aile Kirman'a yerleşti. Yedi sene (boyunca) öyle büyük bir kıtlık oldu ki insanlar köpeği,

⁹⁹ Kirmânî, *Bedâyi'u'l-Ezmân*, s. 42-43. Krş. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 82.

¹⁰⁰ Kirmânî, *Bedâyi'u'l-Ezmân*, s. 60-61. Krş. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 94-95.

¹⁰¹ Ahmed Ali Hân-i Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, s. 308; Kirmânî, *Bedâyi'u'l-Ezmân*, s. 60-61. Krş. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 106-107.

¹⁰² "Turanşah, Fars'tan Irak'a gitti. Sultan'ın kardeşi oraya vardığı zaman, Atâbeg İldeniz'in oğlu Pehlivan, onu karşıladı. Pehlivan, hizmette tevazu gösterdi. Turanşah atın üstünde onu kucaklayıp boynuna sarıldı ve attan inmedi. Bu ehemmiyetsizlik Pehlivan'ın gücüne gitti" (Hasan-ı Yezdî, *Câmiu't-Tevârîh*, s. 289).

¹⁰³ Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 105-106.

¹⁰⁴ Ahmed Ali Hân-i Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, s. 309. Krş. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 107-108.

köpeklerde insanı bile yiyordu.¹⁰⁵ En nihayetinde Refiüddin Muhammed, Turanşah'ı 568 (h. 574/1172-1173) senesinde hastayken¹⁰⁶ öldürdü.¹⁰⁷

(II.) Muhammedşah

Muhammedşah b. Behramşah, Kutbeddîn Muhammed'in yardımıyla babasının ardından tahta oturdu.¹⁰⁸ Ancak amcası Arslanşah ona galip gelip Muhammedşah'ı kaleye gönderdi. Bu sırada Refiüddin, Turanşah'ı öldürüp Muhammedşah'ı tutulduğu kaleden aldı ve tahta oturttu.¹⁰⁹ Refiüddin, Muhammedşah'ın annesiyle evlenmek istedi ancak (Muhammedşah) bu duruma kızıp Refiüddin'i parçalayarak öldürdü. Guz (Oğuzlar) tayfası (Kirman'ı) istila ettiğinden dolayı Muhammedşah Şiraz'a yardım bulmaya gitti. Oradan yardım alamayınca Irak'a, sonra oradan Bem'e, daha sonra da Sîstan'a gidip Sultan Şihâbeddîn el-Gûrî'nin¹¹⁰ yanına vardı ve onun hizmetine girdi.¹¹¹ Şihâbeddîn el-Gûrî'nin yanında iken hayatını kaybetti.¹¹² Böylece Muhammedşah'ın ölümüyle birlikte bu silsile tamamiyle bitmiş oldu.

¹⁰⁵ "Kıtlık felaketi şehri sarmıştı. Halk hiçbir şeye sahip değildi. Hurma çekirdeğinden ve eski bir sofraya ile bir kovadan başka hiçbir şeyleri yoktu. Müslümanların binlerce bebek ve çocuğu kayboldu. Öldürüyor ve yiyorlardı. Harabelerde insan ile köpek birbirine saldırıyordu. Eğer insan köpeğe galip gelmeyi başarabilirse, köpeği öldürüp yiyordu. Yoksa köpek galip gelerek adamı yiyordu" (Hasan-ı Yezdî, *Câmiu't-Tevârîh*, s. 300-301). Oğuzlar'ın Horasan'dan Kirman'a gelmesi ve bu Oğuz akınları yüzünden bölgede meydana gelen kıtlık hakkında geniş bilgi için bk. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 114-116, 117-118.

¹⁰⁶ II. Turanşah'ın burada zikredilen rahatsızlığı nikris hastalığıdır. bk. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 124.

¹⁰⁷ Kirmânî, *Bedâyi'u'l-Ezmân*, s. 96-98; Hasan-ı Yezdî, *Câmiu't-Tevârîh*, s. 300-301; Ahmed Ali Hân-i Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, s. 316; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 217. Krş. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 123-124; Sümer, "Kirman Selçukluları", s. 378.

¹⁰⁸ Hasan-ı Yezdî, *Câmiu't-Tevârîh*, s. 278. Krş. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 96.

¹⁰⁹ Kirmânî, *Bedâyi'u'l-Ezmân*, s. 61-64; Hasan-ı Yezdî, *Câmiu't-Tevârîh*, s. 283-284. Krş. Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 96-98.

¹¹⁰ 1203-1206 yıllarında hüküm sürmüş Gurlular hükümdarıdır. bk. C. Edmund Bosworth, *The Islamic Dynasties: A Chronological and Genealogical Handbook*, Edinburgh 1967, s. 184; İqtidar Husain Siddiqui, "Gurlular", *DİA*, C. XIV, İstanbul 1996, s. 207-211.

¹¹¹ Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 137-139.

¹¹² Kirmânî, *Bedâyi'u'l-Ezmân*, s. 107; Kazvînî, *Târîh-i Güzide*, s. 473; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, I, trk. trc., s. 222; Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 139-140; Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 107, n. 111; Sümer, "Kirman Selçukluları", s. 378.

Sonuç

Târîh-i Cihân-ârâ Türk-İslam devletleri çalışmalarında başvurulacak önemli kaynaklardan biridir. Eser Ahmed b. Muhammed-i Gaffârî-i Kazvînî tarafından Farsça kaleme alınmış muhtasar umumi bir tarih kitabıdır. Eserin ikinci nüshası genel olarak Türk-İslam devletlerine ayrılmıştır. Eserin kronolojiye sadık kalınarak kaleme alınması ve zikrettiği devletlerin kendi aralarındaki akrabalık ilişkilerine de dikkat çekmesi olması eserin değerini artırmıştır. Eser, Selçuklular tarihi açısından geç dönem kaynaklarından biri olmasına rağmen bu özellikleri sayesinde Selçuklu tarihi çalışmalarında başvurulacak önemli eserlerden biri olmuştur.

Eserde Selçuklular dört başlık altında ele alınarak her Sultanın döneminde meydana gelmiş önemli olayları çok fazla detaya inilmeden zikredilmiştir. Eserde sultanların askerî-siyasi faaliyetleri ve ölüm yılları için verilen tarihlerin sağlam olması, diğer kaynaklar tarafından da teyit edilmektedir. Eser sadece sultanların askerî ve siyasi faaliyetlerini değil ahlakî yönlerini, fiziksel görünüşlerini ve nerede nasıl öldükleri hakkında da önemli bilgiler vermektedir.

Eserde Irak Selçukluları, Şam (Suriye) Selçukluları ve Kirman Selçuklularına dair kayıtların teyitti için Selçuklu tarihi hakkında bilgiler veren erken dönem ve geç dönem kaynakları ile mukayese edildiğinde, müellifin zikrettiği nakillerin doğruluğu açık bir şekilde tespit edilebilmektedir. Müellifin özellikle Kirman Selçukluları hakkında bilgiler vermiş olması son derece önemlidir. Çünkü Kirman Selçuklularına dair bilgilere Orta Çağ kaynaklarında pek fazla rastlamamaktayız. Bundan dolayı Irak Selçukluları ve Şam (Suriye) Selçukluları hakkında verdiği sağlam bilgilerin yanı sıra Kirman Selçukluları hakkında da diğer Orta Çağ kaynaklarına göre daha geniş nakiller veriyor olması, eserin Selçuklu tarihi çalışmalarındaki önemini artırmaktadır.

Kaynakça

Kaynak Eserler

Ahmed Ali Hân-i Vezîrî, *Târîh-i Kirmân*, nşr. M. İbrâhim Bâstânîyi Pârîzî, Tahran 1961.

Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977.

Alâüddîn Atâ Melik Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, trk. trc. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2013.

Ali b. Zeyd el-Beyhakî, *Târîh-i Beyhak*, nşr. Ahmed Behmenyâr, Tahran 1938.

Azîmî, *Târîhu'l-Azîmî*, nşr. ve trk. trc. Ali Sevim, Ankara 2006.

Belâzûrî, *Fütûhu'l Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*, trk. trc. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013.

Bündârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, trk. trc. K. Burslan, İstanbul 1943.

Ebû'l-Ferec (İbnü'l-İbrî), *Ebû'l-Ferec Tarihi*, trk. trc. Ö. R. Doğrul, Ankara 1945.

Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer*, nşr. Mahmûd Deyyûb, Beyrut 1997.

Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir, *Vülâtü Dimaşk fî'l-Ahdî's-Selcûkî*, nşr. Selâhaddin el-Müneccid, Beyrut 1981.

Efdalüddin Ebû Hâmid-i Kirmânî, *İkdü'l-'ulâ Li'l-Mevki'f'l-a'lâ*, nşr. Ali Muhammed Âmiri, Tahran 1311 hş.

Efdalüddin Ebû Hâmid-i Kirmânî, *Târîh-i Efal yâ Bedâyi'u'l-Ezmân fî Vekâyi'i Kirmân*, nşr. Mehdî Beyânî, Tahran 1326 hş.

Fasîh-i Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî*, II/II, nşr. Seyyid Mahmûd Horasânî, Meşhed 1341 hş.

Hamdullâh el-Müstevfî el-Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, nşr. Abdülhüseyn Nevâî, Tahran 1387 hş.

Hândmîr, *Habîbü's-Siyer Fî Ahbârî Efrâdî'l Beşer*, IV/II, nşr. Muhammed Debîr-i Siyâkî, Tahran 1380 hş.

Hasan-ı Yezdî, *Câmi'ü't-Tevârîh-i Hasenî (Târîh-i Selcûkiyan)*, nşr. Bülent Özkuzugüdenli, Tahran 1399 hş.

İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Ayân*, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1968-1972.

İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, nşr. M. J. de Goeje, Leiden 1873; a.e.: *10. Asırda İslam Coğrafyası*, trk. trc. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1991.

İbn Vâsıl, *et-Târîhu's-Sâlihî*, II/II, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut 2010.

İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, XVIII/XVII, nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ ve Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1995.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, nşr. C. J. Tornberg, Leiden 1851-1876.

İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsil*, nşr. Abdülkâdir Ahmed Tuleymât, Bağdad-Kahire 1963.

İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târihu Meyyâfârikîn ve Âmid*, nşr. Bedevî Abdüllatîf Avad, Kahire 1959.

İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X/VI, nşr. Abdülkâdir el-Arnaût ve Mahmûd el-Arnaût, Beyrut. 1991.

İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fi Târihi'l-Hulefâ*, nşr. Kâsım es-Sâmerrâî, Kahire 1999.

İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târihu Dimaşk*, nşr. Henry F. Amedroz, Beyrut 1908.

İbnü'l-Verdî, *Tetimmetü'l-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, nşr. Ahmed Rifat el-Bedrâvî, Beyrut 1970.

Kadı Ahmed Gaffârî, *Târih-i Cihân-ârâ*, nşr. Hasan-ı Nerâkî, Tahran 1342 hş.

Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Târihi Haleb*, III/II, nşr. Sâmî ed-Dehhân, Dimaşk 1954.

Makrîzî, *es-Sülûk li-Marifeti Düveli'l-Mülûk*, XII/I, nşr. Muhammed Mustafa Ziyâde, Kahire 1934.

Muhammed b. Ali Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, trk. trc. Ahmed Ateş, TTK Yayınları, Ankara 2020.

Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ' ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, VII/IV, nrş. Abbas Pervîz, Tahran 1959.

Muhammed b. İbrâhim, *Târih-i Selçûkiyân-ı Kirmân*, nşr. M. Th. Houtsma, Leiden 1886.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, nşr. ve trk. trc. Ali Öngül, İstanbul 2017.

Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk ve'l-Hâfidü'l-Halîk*, II/II, nşr. ve trk. trc. Ali Ertuğrul, Ankara 2015.

Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmi'u't-Tevârih: Selçuklular Tarihi*, II/5, nrş. Ahmed Ateş, Ankara 1999; a.e.: *Câmiu't-Tevârih: Târih-i Âl-i Selçûk*, nrş. Muhammed Rûshan, Tahran 1385 hş.

Sadrüddîn el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, nşr. Muhammed İkbâl, Lahor 1933.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fi Târihi'l-Ayân*, XXIII/XIX, nrş. Muhammad Anas Al-Khan vd., Beyrut 2013.

Süryânî Mihail, *Süryânî Patrik Mihail'in Vakâyinâmesi (1042-1195)*, II, trk. trc. Hrant D. Andreasyan, Yayınlanmamış TTK Nüshası, 1944.

Şebânkâreî, *Mecmau'l-Ensâb fi't-Tevârih*, nşr. Âga Mîr Hâşim-i Muhaddis, Tahran 1363 hş.

Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), trk. trc. Hrant D. Andreasyan, Ankara 2000.

Vassâf, *Târih-i Vassâf*, nşr. Abdülmuhammed Âyetî, Tahran 1346 hş.

Yâfî, *Mir'âtü'l-Cenân ve İbretü'l-Yakzân fi Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*, VI/III, nrş. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut 1997.

Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V/III, nşr. Dâr Sâder, Beyrut 1977.

Zahîrüddîn-i Nisâbü'rî, *Selcûknâme*, nşr. A. H. Morton, Chippenham 2004.

Zehebî, *Siyeru Alâmi'n-Nübelâ*, XXIII/XIX, nşr. Şuayb el-Arnaût vd., Beyrut 1984.

Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, II/I, nşr. Hasan İsmâil Merve ve Mahmûd el-Arnaût, Beyrut 1999.

Kitap ve Makaleler

Alptekin, Coşkun, "Selçuklu Paraları", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, 1971, ss. 554-560.

Alptekin, Coşkun, "Aksungur", *DİA*, C. II, İstanbul 1989, s. 296.

Bezer, Gülay Öğün, "Şemseddin İldeniz", *DİA*, C. XXII, İstanbul 2000, ss. 81-82.

Bezer, Gülay Öğün, "Terken Hatun", *DİA*, C. XL, İstanbul 2011, s. 510.

Bosworth, C. Edmund, *The Islamic Dynasties: A Chronological and Genealogical Handbook*, Edinburgh 1967.

Gündüz, Buket, *Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ İsimli Eserinde Türk Hanedanları (Osmanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler)*, (Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu 2019.

Gürbüz, Meryem, "Alâeddin Tekiş", *DİA*, C. XL, İstanbul 2011, ss. 364-365.

Houtsma, M. Th. "Mahmûd", *İA*, C. VII, İstanbul 1979, ss. 170-171.

Houtsma, M. Th. "Muhammed b. Mahmûd", *İA*, C. VIII, İstanbul 1979, ss. 480-481.

Huart, Cl. "Gaffârî", *İA*, C. IV, İstanbul, s. 706.

Kafesoğlu, İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, MEB Yayınları, İstanbul 1973.

Kafesoğlu, İbrahim, "Kavurd", *İA*, C. VI, İstanbul 1977, ss. 456-459.

Kafesoğlu, İbrahim, *Harezmsahlr Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1984.

Köymen, M. A., "Sencer", *İA*, C. X, İstanbul 1979, ss. 486-493.

Köymen, M. A., "Tuğrul I", *İA*, C. XII/2, İstanbul 1988, ss. 15-19.

Köymen, M. A., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Alparslan ve Zamanı*, C. III, TTK Yayınları, Ankara 2011.

Köymen, M. A., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: İkinci İmparatorluk Devri*, C. II, TTK Yayınları, Ankara 2013.

Merçil, Erdoğan, "Emir Savtegin", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. 6, 1975, ss. 63-74.

Merçil, Erdoğan, *Kirman Selçukluları*, TTK Yayınları, Ankara 1989.

Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013.

Özaydın, Abdülkerim, "Mahmûd b. Muhammed Tapar", *DİA*, C. XXVII, Ankara 2003, s. 371-372.

Özaydın, Abdülkerim, "Tutuş", *DİA*, C. XLI, İstanbul 2012, ss. 446-449.

- Özaydın, Abdülkerim, “Dukak b. Tutuş”, *DİA*, C. EK-1, Ankara 2020, ss. 342-343.
- Özaydın, Abdülkerim, “Kavurd Bey”, *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, ss. 73-74.
- Seccâdî, Sâdık, “Gaffârî”, *DİA*, C. XIII, İstanbul 1996, ss. 280-281.
- Sevim, Ali, “Tutuş’un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü (Kasım 1092-Şubat 1095)”, *Belleten*, 27(107), 1963, ss. 411-435.
- Sevim, Ali, “Tutuş”, *İA*, C. XII/2, İstanbul 1988, ss. 134-137.
- Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- Sevim, Ali, “Rıdvân b. Tutuş”, *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, ss. 49-50.
- Sevim, Ali ve Mercil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilât ve Kültür)*, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- Siddiqui, İqtidar Husain, “Gurlular”, *DİA*, C. XIV, İstanbul 1996, ss. 207-211.
- Sobernheim, M. “Lü’lü”, *İA*, C. VII, İstanbul 1979, s. 108.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1972.
- Sümer, Faruk, “Arslanşah b. Tuğrul”, *DİA*, C. III, İstanbul 1991, ss. 404-406.
- Sümer, Faruk, “Has Bey”, *DİA*, C. XVI, İstanbul 1997, ss. 271-272.
- Sümer, Faruk, “Mesûd b. Muhammed Tapar”, *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, ss. 349-351.
- Sümer, Faruk, “Pehlivan”, *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2007, ss. 221-222.
- Sümer, Faruk, “Irak Selçukluları”, *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, ss. 387.
- Sümer, Faruk, “Kirman Selçukluları”, *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, ss. 377-379.
- Sümer, Faruk, “Suriye Selçukluları”, *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, ss. 385-386.
- Sümer, Faruk, “Tuğrul I”, *DİA*, C. XLI, İstanbul 2012, ss. 341-342.
- Sümer, Faruk, “Tuğrul II”, *DİA*, C. XLI, İstanbul 2012, ss. 342-344.
- Sümer, Faruk, “Muhammed b. Mahmûd”, *DİA*, C. XXX, Ankara 2020, ss. 549-550.
- Sümer, Faruk, “Kızılarşan”, *DİA*, C. XXV, Ankara 2022, ss. 543-544.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.
- Yinanç, Mükrimin Halil, “Alp Arslan”, *İA*, C. I, İstanbul 1978, ss. 384-386.
- Yinanç, Mükrimin Halil, “Çağrı Bey”, *İA*, C. III, İstanbul 1979, ss. 324-328.

Extended Abstract

Ahmad b. Muhammad-i Ghaffārī-i Qazvīnī (d. 975/1567) was an Iranian philosopher and historian who lived during the reign of the Safavid (1501–1736) shah Shah Tahmasb I (d. 984/1576). According to the researcher Sadiq Sajjadi, Ghaffārī was born in Qazvīn in 900 (1494-1495). However, the English orientalist Charles A. Storey, while describing the author's year 920 (1514/1515), said that his birth was 920 (1514/1515), referring to the passage in which he mentions that "the birth of this khakir, the most evil of the servants of God, took place in the month of Dhul-Hijjah (February 1514) of the same year in Tehran, near Rey in the sign of Kavs." The family to which he belongs has been descended from an enlightened lineage for centuries. The famous Shaf'i jurist and author of al-Hawī's-sagīr, Abd al-Ghaffār b. Abd al-Karim al-Qazvīnī (d. 665/1266) was one of his ancestors. The author took the name Ghaffārī from Abdulghaffār. Some scholars have also mentioned his name as Ghaffārī, saying that the descendants of the Ghaffārī family are descended from the companion Abu Zar al- Ghaffārī (d. 32/653). His father was Qadi Muhammad, who was known as the qadi of Rey. Apart from his duty as a qadi, his father also wrote poems under the pseudonym Visālī. It is understood that Ghaffārī, whose childhood and education periods are not known, received a very good education from his works and the duties he undertook. Ghaffārī, like his father, served as a qadi and, like him, had close relations with the Safavid rulers and princes. On a trip to Kāshānī, he met the famous poet Muhtasham-ı Kāshānī. After performing the Hajj, he went to Deybul (India) and started to reside there. Ghaffārī is not only a well-known writer in Iran and India. As can be understood from the translation of his work Nigāristān into Ottoman Turkish, he was also a well-known writer in the Ottoman Empire (1300-1922). Ghaffārī died in 975 (1567/1568) in Deybul. Although the date of Gaffari's death is mentioned as 905 (1499/1500) or 965 (1557/1558) in some sources, this is not correct. Because the author, who wrote two works, completed one of them in 959 (1551/1552) and the other in 972 (1564/1565).

Qadi Ahmad Ghaffārī wrote two works. The first of these is the work called Nigāristān (Tārīh-i Nigāristān). The work was completed by the author in 959 (1551/1552) and dedicated to the Safavid Shah Tahmasb I. The work, which contains 330 historical stories and events that took place during the period, was translated into Turkish by Altıparmak Mehmed Efendi under the name of *Nuzhet-i Cihân ve Nādire-i Zamān (Nigāristān Translation)*. Nigāristān was published in Bombay in 1829 and 1859 and was also published by Murtazā Mudarris-i Gilānī under the name *Tārīh-i Nigāristān*.

Tarikh Jehan Ara is extremely valuable, especially because it contains valuable information about the history of little-known dynasties that ruled different regions and draws attention to the kinship relations between dynasties. The work consists of a chapter called Title after Dibace and three parts called Copy. First part; It gives information about the Prophets and the Twelve Imams. In the second part; After giving information about the Sultans before Islam, it gives information about the dynasties of the Islamic period. While giving information on pre-Islamic dynasties, he also mentioned the old and legendary Turkish khans (Turkish Khan, Alınca Khan, Tatar Khan, Ordu Khan, Baydu Khan, Sevinc Khan, Kara Khan, Oguz Khan, Gun Khan, Ay Khan, Yulduz Khan, Mengli Khan, İl Khan, Boga Khan etc.). Among the Turkish dynasties about which information has been given during the Islamic period, we can list the Tolunoğulları (868-905), the İkhshīds (935-969), the Ghaznavids (963-1186), the Seljuks (1040-1308), the Khwārazm-shāhs (1097-1231), the Karakhanids (840-1212), the Dhū'l-kadr (1337-1522), the Karāmān Oghlu (1256-1474), the Golden Horde Khanate (1241-1502), the Chagatai Khanate (1227-1370), the Timurids (1370-1507), the Shaybanids (1500-1599), the Ottomans, the Karā-Koyunlu (1351-1469) and the Āqqoyunlu (1340-1514).

Third part; It is entirely about the history of the Safavid dynasty. Here, the history of the first two Safavid shahs (Shah Ismail I and his son Shah Tahmasb I) is told, after including the life stories of the individuals in the lineage of the Safavids starting from Firuzshah, the ancestor of Shah Ismail from the 13th generation, and the life stories of the Safaviyya sheikhs starting from Sheikh Safiyyeddin. We also come across the use of the Twelve-Animal Turkish Calendar, which has gained a firm place in Iranian historiography since the İlkhānid period, in *Tarikh Jehan Ara*. Qadi Ahmad Ghaffārī, especially XIV-XV. While describing the events that took place in the centuries, he referred to the works of previous historians and made use of written sources as well as oral narrations. He even mentioned some of these sources. Just as Qadi Ahmad was influenced and benefited from the works of his predecessors, his *Tarikh Jehan Ara* also left its influence on the Safavid chronicles written after him and on Safavid historiography in general. One of the authors who benefited from *Tarikh Jehan Ara* is Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şîrâzî, who was a contemporary of Kadi Ahmed. In addition, Skanderbeg Munşî is one of the historians who benefited from *Tarikh Jehan Ara*.

While writing his work *Tarikh Jehan Ara*, Ghaffārī benefited from the work of Mîr Yahyâ Qazvinî *Lubb al-Tawarikh*, Abû Bekr-i Tih-rânî's *Kitâb-ı Diyârbekriyye*, Ibn Bezzâz *Safvetu's-Safa*. The oldest known copy of *Tarikh Jehan Ara* is registered in the Bayezid Library in Istanbul with archive number 2397 and is dated 990 (1582). The chapters on the Pîshdâdids, the Keyânids

(900-775 BCE) and the Sassanids (226-651) were published in London (1799) by W. Ouseley under the title *Epitome of the Ancient History of Persia with English translations*, and the chapter on the Golden Horde (1241-1502) was published in Leningrad (1941) under the name *Sbornik Materialov* with a Russian translation. The part of the work belonging to the Ottomans, Karâ-Koyunlu, Âqqoyunlu and Safavids was translated into Turkish by Buket Gunduz. The entire work was published by Hasan al-Narâqî in Tehran (1342 AH).

The sixth chapter of the fourth chapter of *Tarikh Jehan Ara* is devoted to the Seljuks and the history of the Seljuks is told in four parts. In the first part, information is given about the period starting from the emergence of the Seljuks and called the Great Seljuks and the Seljuks of Iraq today, in the second part about the Seljuks of Rûm (Anatolia), in the third part about the Syrian Seljuks, which the author calls the Seljuks of Damascus, and in the fourth part, about the Seljuks of Kirman. In this study, the chapter of the work named *Tarikh Jehan Ara* about the Seljuks of Iraq, the Seljuks of Damascus and the Seljuks of Kirman was translated into Turkish and annotated.